७८३९५-७१२७१

आरबीआय/२००६-०७/३७

आरपीसीडी.पीएलएनएफएस.बीसी.क्र.०६/०६.०२.३१/२००७-०८

जुलै २, २००७

अध्यक्ष/व्यवस्थापकीय संचालक/
मुख्य कार्यकारी अधिकारी

सर्व व्यावसायिक बँका
(विभागीय ग्रामीण बँका/स्थानिक क्षेत्र बँकांसहित)

माननीय महोदय,

महापरिपत्रक —
लघु आणि मध्यम उद्यम(एसएमइज) क्षेत्राला कर्जे देणे

जसे तुम्ही जाणता कि, लघु उद्योग क्षेत्र त्याचप्रमाणे लघु आणि मध्यम उद्योग क्षेत्राला कर्जे देण्याच्या संबंधातील विषयावर, भारतीय रिझर्व्ह बँकेने, वेळोवेळी बँकांना अनेक मार्गदर्शक तत्त्वे/सूचना/आदेश निर्गमित केले आहेत. बँकांना चालू सूचना एकाच जागी उपलब्ध होणे शक्य व्हावे म्हणून या विषयावरील विद्यमान मार्गदर्शक तत्त्वे/सूचना/आदेश अंतर्भूत करणारे एक महापरिपत्रक तयार करण्यात आले आहे आणि सोबत जोडण्यात आले आहे. हे महापरिपत्रक आरबीआयने जून ३०, २००७ पर्यंत निर्गमित केलेल्या, व्यावसायिक बँकांनी एसएसआय आणि एसएमइ क्षेत्राला कर्जे देण्याच्या बाबतीतील सूचना ज्या परिशिष्टात सूचिबध्द केलेल्या आहेत, एकत्रित करते.

कृपया पोंच द्यावी.

आपला विश्वासू

(जी. श्रीनिवासन)
मुख्य महाव्यवस्थापक

१ लघु उद्योग

१.१.१ लघु (उत्पादक) उद्योग

मालाचे उत्पादन, प्रक्रिया आणि संवर्धन यात कार्यरत असणाऱ्या आणि ज्यांची यंत्रसामग्री आणि संयंत्रातील गुंतवणूक (जमीन आणि इमारत आणि परिशिष्ट १ मध्ये दिलेल्याप्रमाणे लघु उद्योग मंत्रालयाने आपल्या अधिसूचना क्र. एस.ओ. १७२२(इ) दिनांक ऑक्टोबर ५, २००६ अन्वये विनिर्दिष्टीत केलेल्या बाबी वगळता मूळ किंमत) रु. ५ कोटींपेक्षा अधिक नाही.

१.१.२ लघु (सेवा) उद्योग

सेवा पुरविण्यात/देण्यात व्यस्त असणारे उद्योग आणि ज्यांची उपकरणातील गुंतवणूक जमीन आणि इमारत आणि फिटिंग्स, फर्निचर आणि देण्यात येणाऱ्या सेवेशी थेट संबंधित नसणाऱ्या किंवा मायक्रो, लघु आणि मध्यम उद्योग विकासाअधीन असेल अशी वगळता मूळ किंमत) रु. २ कोटीपेक्षा अधिक असणार नाही.

१.२.१ मायक्रो (उत्पादक) उद्योग

मालाचे उत्पादन/निर्मिती किंवा संवर्धनात व्यस्त असणारे उद्योग आणि ज्यांची यंत्रसामग्री आणि संयंत्रातील गुंतवणूकजमीन आणि इमारत आणि १.१.१ मध्ये असल्याप्रमाणे बाबींची मूळ किंमत वगळता) युनीटचे स्थान विचारात न घेता, रु. २५ लाखाहून अधिक नाही.

१.२.२ मायक्रो (सेवा) उद्योग

सेवा पुरविण्यात/देण्यात व्यस्त असणारे उद्योग आणि ज्यांची उपकरणातील गुंतवणूक (जमीन आणि इमारत आणि १.१.२ मध्ये असल्याप्रमाणे बाबी वगळता मूळ किंमत) रु. १० लाखापेक्षा अधिक असणार नाही.

१.३.१ मध्यम (उत्पादक) उद्योग

मालाचे उत्पादन, प्रक्रिया आणि संवर्धन यात कार्यरत असणाऱ्या आणि ज्यांची यंत्रसामग्री आणि संयंत्रातील गुंतवणूक (जमीन आमि इमारत आणि परिशिष्ट १ मध्ये दिलेल्याप्रमाणे लघु उद्योग मंत्रालयाने आपल्या अधिसूचना क्र. एस.ओ. १७२२(इ) दिनांक ऑक्टोबर ५, २००६ अन्वये विनिर्दिष्टीत केलेल्या बाबी वगळता मूळ किंमत) रु. ५ कोटींपेक्षा अधिक आहे पण १० कोटीपेक्षा अधिक नाही.

१.३.२ मध्यम (सेवा) उद्योग

सेवा पुरविण्यात/देण्यात व्यस्त असणारे उद्योग आणि ज्यांची उपकरणातील गुंतवणूक (जमीन आणि इमारत आणि फर्निचर, फिटिंग्स आणि १.१.२ मध्ये असल्याप्रमाणे बाबी वगळता मूळ किंमत) रु. २ कोटीपेक्षा अधिक पण रु. ५ कोटीपेक्षा अधिक असणार नाही.
लघु आणि मायक्रो (सेवा) उद्योगात लहान रस्ते आणि जल वाहतूक चालक, छोटे धंदे, व्यावसायिक आणि स्वयंरोजगारी व्यक्ति आणि अन्य सर्व सेवा उद्योगांचा समावेश असेल.
मध्यम उद्योगांना बँकांनी दिलेली कर्जे प्राधान्यता क्षेत्राला कर्जाखाली मानली जाऊ नयेत.

१.४ खादी आणि ग्रामोद्योग क्षेत्र(केव्हीआय)

केव्हीआय क्षेत्रातील युनीटसना, त्यांच्या कार्याचा, स्थानाचा आणि यंत्रसामग्री आणि संयंत्रातील मूळ गुंतवणूकीचा विचार न करता, मंजूर केलेली अग्रिमे. अशी अग्रिमे प्राधान्यात

क्षेत्रांतर्गत लघु उद्योग विभागाच्या उपलक्ष्याअधीन (६० टक्के) विचारात घेण्यास पात्र असतील.

१.५ अप्रत्यक्ष वित्तपुरवठा

१.५.१ कारागीर, ग्रामीण आणि कुटीर उद्योग यांच्या निविष्टीच्या पुरवठ्यात आणि उत्पादनाच्या विपणनात विकेंद्रित क्षेत्राला सहाय्य करण्यात कार्यरत असणाऱ्या व्यक्ति.

१.५.२ विकेंद्रित क्षेत्रातील उत्पादकांच्या म्हणजेच कारागीर, ग्रामीण आणि कुटीर उद्योग यांच्या सहकारी संस्थांना अग्रिमे.

१.५.३ केवळ बिगर-शेती क्षेत्राला वित्तपुरवठा करण्याच्या हेतूने नाबार्डने निर्गमित केलेल्या विशेष रोख्यात बँकानी मार्च ३१, २००७ रोजी असल्याप्रमाणे विद्यमान गुंतवणूक अशा रोख्यांची मुदतपूर्ती तारीख किंवा मार्च २०१० यापैकी जी आधी असेल तोपर्यंत अप्रत्यक्ष वित्तपुरवठा म्हणून वर्गीकृत करता येईल. तथापि, मार्च ३१, २००७ नंतर अशा रोख्यात केलेली गुंतवणूक अशा वर्गीकरणासाठी पात्र असणार नाही.

१.५.४ भारतात कार्यालये असणाऱ्या विदेशी बँकानी, प्राधान्यता क्षेत्राला कर्जे देण्याच्या लक्ष्यांच्या/उपलक्ष्यांच्या प्राप्तीतील अपयशाखाती आणि एप्रिल ३०, २००७ रोजी थकित असल्याप्रमाणे सिडबीकडे ठेवलेल्या ठेवी अशा ठेवींची मुदतपुर्तीची तारीख किंवा मार्च ३१, २०१० यापैकी जी आधी असेल तोपर्यंत लघु उद्योग क्षेत्राला अप्रत्यक्ष वित्तपुरवठा म्हणून वर्गीकरणास पात्र असतील. तथापि, एप्रिल ३०, २००७ रोजी किंवा त्यानंतर बँकानी प्राधान्यता क्षेत्राला कर्जे देण्याच्या लक्ष्यांच्या/उपलक्ष्यांच्या प्राप्तीतील अपयशाखाती सिडबीकडे ठेवलेल्या ठेवी लघु उद्योग क्षेत्राला अप्रत्यक्ष वित्तपुरवठा म्हणून वर्गीकरणास पात्र नसतील.

१.५.५ बँकांनी पुढे लघु आणि मध्यम उद्योगांना (उत्पादक तसेच सेवा) कर्जे देण्यासाठी एनबीएफसीजना मंजूर केलेली कर्जे.

खंड २

प्राधान्य क्षेत्र अग्रिम म्हणून पात्र असलेली काही प्रकारची निधीची तैनात

१. गुंतवणूक

१.१ प्रतिभूत मत्ता

बँकानी प्रतिभूत मत्तेत, प्राधान्यता क्षेत्राच्या विविध प्रवर्गांना कर्जाचे प्रतिनिधीत्व करणारी गुंतवणूक, त्याखाली येणाऱ्या मत्तेवर अवलंबून, प्रतिभूत मत्ता मूळात बँका आणि वित्तीय संस्थांतून निर्माण झाली असेल आणि ती प्रतिभूतीकरणाचे भारतीय रिझर्व्ह बँकेचे सर्व मार्गदर्शक तत्त्वांचे पालन करीत असेल तर, प्राधान्यता क्षेत्राच्या संबंधित प्रवर्गाअधीन वर्गीकरणास पात्र असेल. याचा अर्थ असा असेल कि, प्रतिभूत मत्तेच्या उक्त प्रवर्गातील बँकांची गुंतवणूक प्राधान्यता क्षेत्राच्या संबंधित प्रवर्गाअधीन वर्गीकरणास, झर अशी प्रतिभूत अग्रिमे त्यांच्या प्रतिभूतीकरणापूर्वी प्राधान्यता क्षेत्र अग्रिमे म्हणून वर्गीकरणास पात्र असतील तरच पात्र असतील.

१.२ प्राधान्यता क्षेत्राखाली कोणत्याही कर्जाऊ मत्तेची मालकीहक्काने खरेदी प्राधान्यता क्षेत्राच्या संबंधित प्रवर्गाअधीन(प्रत्यक्ष किंवा अप्रत्यक्ष) वर्गीकरणास पात्र असेल जर, खरेदी केलेले कर्ज प्राधान्यता क्षेत्राखाली वर्गीकरणास पात्र असेल, कर्जाऊ मत्ता विक्रेत्याच्या कोणत्याहि सहभागाविना बँका आणि वित्तीय संस्थांकडून खरेदी केली असेल (योग्य त्या कार्यासक्ति आणि उचित किंमतीला), आणि पात्र कर्जाऊ मत्तेची खरेदीच्या तारखेपासून सहा महिन्यांच्या कालावधीत, परतफेडीशिवाय, अन्य कोणत्याही मार्गाने विल्हेवाट लावण्यात आली नसेल.

१.३ जोखीम विभागून घेण्याच्या तत्त्वावर, बँकानी आंतरबँकीय प्रमाणपत्रात(आयबीपासाज) केलेली गुंतवणूक, प्राधान्यता क्षेत्राच्या संबंधित प्रवर्गाखाली वर्गीकरणास पात्र असेल, जर त्याखालील मत्ता प्राधान्यता क्षेत्राच्या संबंधित प्रवर्गाखाली वर्गीकरणास पात्र असेल आणि गुंतवणूकीच्या तारखेपासून किमान १८० दिवस धारण केलेली असेल.

२. स्मॉल एन्टरप्राइझेस फाइनॅन्शियल सेंटर्स (एसइएफसीज) ची योजनाः

गव्हर्नरनी २००५-०६ साठी वार्षिक धोरण निवेदनात घोषित केल्याप्रमाणे, बँका आणि समूहस्थित सिडबी यांच्यातील धोरणात्मक युतिसाठी, स्मॉल एन्टरप्राइझेस फाइनॅन्शियल सेंटर्स नावाची योजना, एसएसएय मंत्रालय आणि बँकिंग विभाग, वित्त मंत्रालय, भारत सरकार, सिडबी, आयबीए आणि निवडक बँकांशी सल्लामसलत करून आखण्यात आली आहे आणि मे २०, २००५ रोजी सर्व अनुरसूचित व्यावसायिक बँकांना अंमलबजावणीसाठी वितरित करण्यात आली आहे. आरंभीला सिडबीने अशी १४९ केंद्रे सुरू करण्याचे ठरविले आहे. सिडबीने आतापर्यंत १६ बँकांशी (बँक ऑफ इंडिया, युको बँक, येस बँक, बँख ऑफ बरोडा, ओरिएन्टल बँक ऑफ कॉमर्स, पंजाब नॅशनल बँक, देना बँक, आंध्रा बँक, इंडियन बँक, कॉर्पोरेशन बँक, आयडीबीआय बँक, इंडियन ओव्हरसीज बँक, युनियन बँक ऑफ इंडिया, स्टेट बँक ऑफ इंडिया, स्टेट बँक ऑफ सौराष्ट्र आणि फेडरल बँक) एमओयु निष्पादित केली आहे. विद्यमान सिडबी शाखांनी समाविष्ट करून घेतलेल्या एसएमइ समूहांची सूची **परीशिष्ट** २ मध्ये दिली आहें.

खंड ३

<u>अनुसूचित व्यावसायिक बँकांद्वारे (आरआरबीज वगळून) प्राधान्यता क्षेत्राला कर्ज देण्यासाठी लक्ष्ये</u>

१. विदेशी बँका वगळता सर्व अनुसूचित व्यावसायिक बँकांसाठी मुख्य लक्ष्ये

१.१ अनुसूचित व्यावसायिक बँकानी प्राधान्य क्षेत्राला क्रेडिट वाढविणे आणि प्राधान्य क्षेत्राला अग्रिमे (ज्यामध्ये एसएसआय क्षेत्राचा समावेश आहे) नक्त बँक क्रेडिटच्या ४० टक्के किंवा ऑफ-बॅलन्स शीट एक्स्पोजरच्या सममूल्य रक्कम यापैकी जी अधिक असेल ती असतील याची खात्री करून घेणे अपेक्षित आहे.

१.२ एसएसआय क्षेत्राला कर्ज देण्यासाठी जरी उपलक्ष्ये ठरविण्यात आली नसली तरी, भारत सरकारने एसएमइ क्षेत्राला क्रेडिट्ला गति देण्यासाठी जाहीर केलेल्या पॉलिसी पॅकेजनुसार, बँकांनी ५ वर्षांच्या म्हणजेच २००५-०६ पासून २००९-१० पर्यंतच्या कालावधीत एसएमइ क्षेत्राला क्रेडिट दुप्पट करण्याच्या उद्देशाने एसएमइ क्रेडिटमध्ये वर्षागणिक किमान २० % वाढ गाठण्याच्या दृष्टीने एसएमइ क्षेत्राला क्रेडिटमध्ये वाढ करण्यासाठी उपलक्ष्ये निश्चित करावीत.

१.३ एसएसआय क्षेत्राच्या सर्व विभागांना क्रेडिट उपलब्ध होईल याची खात्री करण्यासाठी, बँकांनी काळजी घ्यावी कि-

(अ) लघु उद्योग क्षेत्राला एकूण अग्रिमांपैकी ४० % संयंत्र आणि यंत्रसामग्री यातील गुंतवणूक रु. ५ लाखांपर्यंत असणाऱ्या मायक्रो (उत्पादक) उद्योगाना आणि उपकरणातील गुंतवणूक रु. २ लाखांपर्यंत असणाऱ्या मायक्रो (सेवा) उद्योगाना जाईल.;

(ब) लघु उद्योग क्षेत्राला एकूण अग्रिमांपैकी २० % संयंत्र आणि यंत्रसामग्री यातील गुंतवणूक रु. ५ लाखांच्या वर आणि रु. २५ लाखांपर्यंत पर्यंत असणाऱ्या मायक्रो (उत्पादक) उद्योगाना आणि उपकरणातील गुंतवणूक रु. २ लाखांच्या वर आणि रु. १० लाखांपर्यंत असणाऱ्या मायक्रो (सेवा) उद्योगाना जाईल.

२. विदेशी बँकांसाठी लक्ष्ये

२.१.१ विदेशी बँकानी लघु उद्योग क्षेत्राला क्षेत्राला क्रेडिट वाढविणे आणि प्राधान्यता क्षेत्राला अग्रिमे (ज्यात लघु उद्योगांचा समावेश आहे) एकूण समायोजित नक्त बँक क्रेडिट(एएनबीसी) किंवा ऑफ-बॅलन्स शीट एक्स्पोजर, यापैकी जे अधिक असेल त्याच्या ३२ टक्के असतील याची खात्री करावी.

२.१.२ विदेशी बँकांनी प्राप्त करायच्या ३२ टक्के एकूण लक्ष्यांतर्गत, लघु उद्योग क्षेत्राला अग्रिमे समायोजित नक्त बँक क्रेडीट (एएनबीसी) किंवा ऑफ-बॅलन्स शूट एक्स्पोजर ची क्रेडीट सममूल्य रक्कम यापैकी जी अधिक असेल त्याच्या १० टक्के नसावी.

२.१.३ लघु उद्योग क्षेत्राच्या सर्व विभागांना कर्जे उपलब्ध व्हावीत या दृष्टीने बँकांनी खात्री करावी कि-

(अ) लघु उद्योग क्षेत्राला एकूण अग्रिमांपैकी ४० % संयंत्र आणि यंत्रसामग्री यातील गुंतवणूक रु. ५ लाखांपर्यंत असणाऱ्या मायक्रो (उत्पादक) उद्योगांना आणि उपकरणातील गुंतवणूक रु. २ लाखांपर्यंत असणाऱ्या मायक्रो (सेवा) उद्योगांना जाईल.

(ब) लघु उद्योग क्षेत्राला एकूण अग्रिमांपैकी २० % संयंत्र आणि यंत्रसामग्री यातील गुंतवणूक रु. ५ लाखांच्या वर आणि रु. २५ लाखांपर्यंत पर्यंत असणाऱ्या मायक्रो (उत्पादक) उद्योगांना आणि उपकरणातील गुंतवणूक रु. २ लाखांच्या वर आणि रु. १० लाखांपर्यंत असणाऱ्या मायक्रो (सेवा) उद्योगांना जाईल (अशा प्रकारे लघु उद्योगाला अग्रिमांपैकी ६० टक्के मायक्रो उद्योगांना जावीत.)

[नक्त बँक क्रेडीट रिझर्व्ह बँक ऑफ इंडिया अधिनियम, १९३४ च्या कलम ४२(२) अधीन सादर केलेल्या पाक्षिक अहवालातील आकड्यांशी जुळणारे असावेत. प्राधान्यता क्षेत्राला कर्जे देण्याच्या लक्ष्याच्या/उपलक्ष्याच्या हिशेबासाठी एफसीएनर(बी) आणि एनआरएनआर योजनेखालील थकित ठेवी वगळल्या आहेत. तथापि, एनआरएनआर योजना स्थिगितकरण्यात आलेली असल्यामुळे, एनआरएनआर खात्याखालील विद्यमान खाती परिपत्रक डीबीओडी डीआयआर.बीसी. ९३/१३.०१.०९/२००१-०२ दिनांक एप्रिल २९,२००२ अन्वये कळविल्याप्रमाणे केवळ मदतपूर्तीच्या तारखेपर्यंतच चालू ठेवता येतील.]

३. विदेशी बँकानी प्राधान्य क्षेत्राला कर्जे देण्यातील तुटीपोटी सीडबीकडे ठेवलेल्या ठेवी

३.१ ठरवून दिलेली लक्ष्ये आणि उपलक्ष्ये प्राप्त करण्यात आलेल्या अपयशाच्या प्रसंगात, विदेशी बँकानी लक्ष्ये/उपलक्ष्ये गाठण्यात आलेल्या अपयशाची भरपाई, तुटीच्या सममूल्य रक्कम, स्मॉल इंडस्ट्रीज डेवलपमेंट बँक ऑफ इंडिया(सीडबी) बँक स्थापन करणार असलेल्या लघु उद्योग विकास निधीला (एसइडीएफ) ला किंवा भारतीय रिझर्व्ह बँक ठरवून देईल अशा अन्य कोणत्याहि हेतूसाठी अंशदान करून केली पाहिजे.

३.२ अशा वाटपाच्या हेतूने, लगेचच्या आधीच्या आर्थिक वर्षातील मार्चच्या शेवटच्या अहवालाच्या शुक्रवारी असल्याप्रमाणे प्राधान्यता क्षेत्राला कर्जे देण्याचा स्तर विचारात घेतला जाईल.

३.३ एसइएफडीपीचा कॉर्पस निधी भारतीय रिझर्व्ह बँक वर्षागणिक तत्त्वावर ठरवील. ठेवींचा कालावधी तीन वर्षांचा किंवा वेळोवेळी रिझर्व्ह बँक ठरवील त्याप्रामाणे असेल. कॉर्पसच्या ५० टक्के एएनबीसी किंवा ऑफ-बॅलन्स शीट एक्स्पोजरची सममूल्य क्रेडीट रक्कम यापैकी जी अधिक असेल तिच्या ३२ टक्के, प्राधान्यता क्षेत्राला कर्जे देण्यातील तूटीपोटी विदेशी बँका यथाप्रमाणे जमा करतील. शेष ५० टक्के लघु उद्योग क्षेत्र आणि निर्यात क्षेत्राला कर्जे देण्याच्या, एएनबीसीच्या किंवा ऑफ-बॅलन्स शीट एक्स्पोजरची क्रेडीट सममूल्य रक्कम, यापैकी जी अधिक असेल त्याच्या अनुक्रमे १० टक्के आमि १२ टक्के कर्ज देण्यातील तूटीपोटी विदेशी बँका यथाप्रमाण जमा करतील. विदेशी बँकानी करावयाचे अंशदान, तरीही, विदेशी बँकांसाठी प्रादान्यता क्षेत्राला कर्जे देण्याच्या लक्ष्यातील/उपलक्ष्यातील तूटीच्या रकमेपेक्षा अधिक नसेल.

३.४ संबंधित विदेशी बँकांना सिडबी किंवा रिझर्व्ह बँक ठरवील ती अन्य संस्था त्यांना निधीची गरज असेल तेव्हा एक महिन्याच्या सूचनेनंतर बोलावणे पाठवतील.

३.५ विदेशी बँकांच्या अंशदानावर व्याजाचा दर, ठेवींचा कालावधी वगैरे रिझर्व्ह बँक वेळोवेळी निश्चीत करील.

४. प्राधान्यता क्षेत्र लभ्ये आणि उपलक्ष्ये यांच्या प्राप्तीतील तूट विविध हेतूंसाठी नियामक निपटारे/मंजूरी देताना विचारात घेतली जाईल.

[एएनबीसी किंवा ऑफ-बॅलन्स शीट एक्स्पोजर्स (भारतीय रिझर्व्ह बँकेच्या बँकिंग प्रचालन विभागाने वेळोवेळी व्याख्या केल्याप्रमाणे) आधीच्या वर्षीच्या मार्च अखेरीला थकित असल्याच्या संदर्भात घेतली जाईल. या हेतूने यापुढे थकित एफसीएनआर(बी) आणि एनआरएनआर ठेवींची शिल्लक प्राधान्यता क्षेत्राला कर्जे देण्याच्या हेतूसाठी एएनबीसीचा हिशोब करण्यासाठी वजा केली जाणार नाही. प्राधान्यता क्षत्राला कर्जे देण्याच्या हेतूने, एएनबीसी, एनबीसी अधिक बँकांनी एचटीएम प्रवर्गात धारण केलेल्या नॉन-एसएलआर रोख्यात केलेली गुंतवणूक दर्शविते. भारत सरकारने आणलेल्या रिकॅपिटलायझेशन फंडात बँकानी केलेलली गुंतवणूक एएनबीसीचा हिशोब करण्यासाठी विचारात घेतली जाणार नाही. परिपत्रक आरपीसीडी क्र. प्लॅन बीसी.८४/०४.०९.०१/२००६-०७ दिनांक एप्रिल ३०, २००७ च्या तारखेप्रमाणे असलेली बँकांनी एचटीएम प्रवर्गात धारण केलेली लॉल-एसएलआर फंडात बँकानी केलेली विद्यमान गुंतवणूक, मार्च ३१, २०१० पर्यंत एएनबीसीच्या हिशोबासाठी विचारात घेतली जाणार नाही. परंतु बँकांनी एचटीएम प्रवर्गात धारण केलेली नवीन गुंतवणूक या हेतूसाठी विचारात घेतली जाईल. प्राधान्यता क्षेत्राला कर्जे देण्याच्या लक्ष्यातील/उपलक्ष्यातील तूटीपोटी, नाबार्ड/सिडबीकडे, जसे प्रकरण असेल त्याप्रमाणे, ठेवलेल्या ठेवी, जरी बॅलन्स शीट मध्ये बाब १ (४)-'अन्य' मध्ये परिशिष्ट -८ –'गुंतवणूक' मध्ये दाखविण्यात आल्या असल्या तरी, त्या एचटीएम प्रवर्गाअधीन धारण केलेल्या नॉन-एसएलआर रोख्यातील गुंतवणूक मानण्यात येणार नाहीत. ऑफ-बॅलन्स शीट एक्स्पोजर्सच्या हिशोबासाठी बँका चालू एस्क्पोजर पद्धतीचा वापर करू शकतात. प्राधान्यता क्षेत्राला कर्जे देण्याच्या लक्ष्याच्या/उपलक्ष्याच्या हेतूसाठी आंतरबँक एक्स्पोजर्स हिशोबात धरली जाणार नाहीत.]

<u>खंड ४</u>

<u>एसएसआय/एसएमइ क्षेत्राला कर्ज देण्यासाठी सामान्य मार्गदर्शक तत्त्वे/सूचना</u>

१ अर्जांची विल्हेवाट

अर्ज सर्व प्रकारे पूर्ण भरलेले असतील आणि प्रत्येक अर्जाबरोबर जर 'चेक लिस्ट'' जोडलेली असेल तर रु. २५,०००/- पर्यंतच्या क्रेडिट मर्यादेतील सर्व एसएसआयसाठी अर्जांची २ आठवड्यांच्या आत आणि रु. ५ लाखांपर्यंतच्या अर्जांची ४ आठवड्यांच्या आत विल्हेवाट लावण्यात यावी.

२ सांपार्श्विक

सांपार्श्विक सुरक्षा प्राप्त करण्यासाठी सर्व एसएसआय कर्जाऊ खात्यांसाठी मर्यादा रु. ५ लाख आहे. बँका एसएसआयच्या चांगल्या पार्श्वभूमीच्या आणि आर्थिक स्थितीच्या आधारावर सांपार्श्विक आवश्यकता काढून टाकण्याची मर्यादा रु. २५ लाखांपर्यंत वाढवू शकतात (उचित अधिकाऱ्यांच्या मान्यतेने).

३. संयुक्त कर्ज

एसएसआय उद्योजकांना त्यांचे खेळते भांडवल आणि मुदत कर्जे एकाच खिडकीतून प्राप्त करणे शक्य व्हावे यासाठी बँका रु. १ कोटीपर्यंतची संयुक्त कर्ज मर्यादा मंजूर करू ाकतात.

४. एसएसआय/एसएमइ विशेष शाखा

सार्वजनिक क्षेत्रातील बँकांनी प्रत्येक जिल्ह्यात किमान एक एसएसआय विशेष शाखा उघडावी असा त्यांना सल्ला देण्यात आला आहे. त्यापुढे, बँकांना त्यांच्या ६० % किंवा अधिक अग्रिमे एसएसआय देणाऱ्या सामान्य शाखाना एसएसआय विशेष शाखा म्हणून वर्गीकृत करण्यास परवानगी दिलेली आहे, जेणेकरून या क्षेत्राला एकंदरीत अधिक सेवा पुरविण्यासाठी अधिक एसएसआय विशेष शाखा उघडण्यास प्रोत्साहन मिळेल. भारत सरकारने एसएमइ क्षेत्राला क्रेडिटला गति देण्यासाठी जाहीर केलेल्या पॉलिसी पॅकेजनुसार, सार्वजनिक क्षेत्रातील बँकानी, उद्योजकाना बँका क्रेडिट मिळविणे सुलभ व्हावे आणि बँकेच्या कर्मचाऱ्याना आवश्यक प्रावीण्य विकसित करता यावे या दृष्टीकोनातून लघु उद्योगांचे प्राबल्य असलेल्या एसएमइ विशेष शाखा निश्चित केलेल्या समूहात/ केंद्रात असतील याची खात्री करावी. विद्यमान एसएसआय विशेष शाखाना सुध्दा एसएमइ शाखा म्हणून पुनर्नियुक्त करता येईल. त्यांची मुख्य कार्यक्षमता जरी एसएमइ क्षेत्राला वित्तपुरवठा आणि अन्य सेवा पुरविण्यासाठी वापरली जाईल, त्यांना अन्य क्षेत्राना/ऋणकोना वित्तपुरवठा करण्यास/अन्य सेवा पुरविण्यासाठी प्रचालनीय लवचिकता असेल.

५. प्रदानात दिरंगाई

लघु उद्योग अणि संबंधित औद्योगिक उपक्रम याना प्रदानातील दिरंगाईवर व्याजाच्या सुधारित अधिनियम १९९८ अधीन एसएसआयना दिरंगाईने प्रदान करण्याची काळजी घेण्यासाठी दंडनीय तरतूदी अंतर्भूत करण्यात आल्या आहेत जो इतर बाबींबरोबरच ठरवून देतो अ) विक्रेता आणि खरेदीदार यांच्यातील करार १२० दिवसांपेक्षा अधिक नसावा ब) १२० दिवसांपेक्षा अधिक नसलेल्या मान्य कालावधीच्या पलिकडील कोणत्याही दिरंगाईसाठी खरेदीदाराने एसबीआयच्या प्राइम लेंडिंग रेट (पीएलआर) च्या दीडपट दराने व्याजाचे प्रदान. त्यापुढे, मोठ्या ऋणकोंना, खास करून एसएसआयकडून खरेदीच्या बाबतीतील प्रदानाची

बांधिलकी पूर्ण करण्यासाठी एकूण खेळत्या भांडवल मर्यादेच्या अंतर्गत उपमर्यादा निश्चित करण्यासाठी कळविण्यात आले आहे.

मायक्रो, स्मॉल अँड मिडीयम एन्टरप्राझेस डेवलपमेंट(एमएसएमइडी) अधिनियम २००६ अस्तित्वात आल्यानंतर, लघु आणि संबंधित औद्योगिक उपक्रमांना इंटरेस्ट ऑन डिलेड जेमेंट अधिनियम, १९९८ च्या विद्यमान तरतूदी खालीलप्रमाणे अधिक मजबूत झाल्या आहेतः

(१) खरेदीदाराने, जर विवक्षित तारखेला कोणताही करार नसेल तर, त्याने आणि पुरवठादाराने लेखी मान्य केलेल्या तारखेला किंवा त्यापूर्वी प्रदान केले पाहिजे. विक्रेता आणि खरेदीदार यांच्यातील करार ४५ दिवसाहून अधिक असता कामा नये.

(२) खरेदीदार पुरवठादाराला रकमेचे प्रदान करण्यास असमर्थ ठरला तर तो, रिझर्व्ह बँकेने अधिसूचित केलेल्या बँक दराच्या तीन पट दराने, विवक्षित तारखेपासून किंवा मान्य केलेल्या तारखेपासून, पुरवठादाराला रकमेवर मासिक अंतराने चक्रवाढ व्याज देण्यास पात्र असेल.

(३) पुरवठादाराने पुरवठा केलेल्या कोणत्याही मालासाठी किंवा पुरविलेल्या सेवेसाठी, उक्त (२) मध्ये दिल्याप्रमाणे व्याज प्रदान करण्यास पात्र असेल.

(४) देय रकमेबाबत कोणताही वाद असल्यास, तो संबंधित राज्य सरकारने स्थापन केलेल्या मायक्रो अँड स्मॉल एन्टरप्राइझेस कौन्सिलकडे संदर्भित करावा.

६. आजारी एसएसआय युनीटसच्या पुनर्वसनासाठी मार्गदर्शक तत्त्वे (कोहली कार्यकारी गटाच्या शिफारशींच्या आधारे)

व्याख्येनुसार, एखादे युनीट आजारी आहे असे मानले जाते जेव्हा युनीटचे कोणतेही कर्ज खाते ६ महिन्यांहून अधिक काळ दुय्यम दर्जाचे राहते किंवा आधीच्या लेखा वर्षात त्याच्या नक्त उत्पन्नाच्या ५० टक्क्यांपर्यंतच्या संचित रोख तोट्यामुळे नक्त उत्पन्नात घट होते आणि युनीट किमान दोन वर्षे व्यावसायिक उत्पादन करीत आहे. या निकषामुळे बँकांना प्रारंभीच्या पायरीवर आजार शोधणे आणि युनीट परत चालू करण्यासाठी दुरुस्तीची कृती करणे शक्य होईल. मार्गदर्शक तत्त्वांनुसार, युनीट संभवतः जीवनक्षम/जीवनक्षम आहे असे घोषित झाल्यानंतर सहा महिन्यांच्या आत पुनर्वसन पॅकेजची अंमलबजावणी केली पाहिजे. पुनर्वसन पॅकेज निश्चित करण्याच्या आणि अंमलात आणण्याच्या या सहा महिन्यांच्या काळात बँका/एफआयज यांनी 'होल्डिंग ऑपरेशन' करणे आवश्यक आहे ज्यामुळे आजारी युनीटला जमा केलेल्या विक्रीच्या उत्पन्नाच्या मर्यादेपर्यंत तरी कॅश क्रेडिट खात्यातून निधी काढता येईल.

संभाव्य जीवनक्षम आजारी एसएसआय युनीटसच्या पुनरुभारणीसाठी मदत आणि सवलती देण्यासाठी पुढील सर्वसाधारण मापदंड आहेत.

(१) खेळत्या भांडवलावर व्याज	जेथे लागू असेल तेथे, चालू असलेल्या नियत/प्राइम लेंडिंग रेटच्या १.५ % खाली
(२) निधीकृत व्याज मुदत कर्ज	व्याज मुक्त
(३) खेळते भांडवल मुदत कर्ज	जेथे लागू असेल तेथे, चालू असलेल्या नियत/प्राइम लेंडिंग रेटच्या १.५ % खाली

	व्याज आकारावे
(४) मुदत कर्ज	कागदोपत्री दराच्या खाली २ % हून अधिक नसलेली सवलत व्याजात द्यावी (लहान/विकेंद्रित क्षेत्राच्या बाबतीत ३ % हून अधिक नाही)
(५) पर्यायी कर्ज सहाय्य	खेळते भांडवल सहाय्यासाठी सवलतीचा दर अनुज्ञेय

७. राज्यस्तरीय आंतरसंस्था समिती

आजारी लघु उद्योग युनीटच्या पुनर्वसनासाठी समन्वयातील अडचणी सोडविण्यासाठी, सर्व राज्यांमध्ये राज्यस्तरीय आंतरसंस्था समित्या (एसएलआयआयसीज) स्थापन करण्यात आल्या आहेत. या समित्यांच्या सभा आरबीआयच्या विभागीय कार्यालयाद्वारे निमंत्रित करण्यात येतात आणि संबंधित राज्य सरकारच्या उद्योग सचिवांच्या अध्यक्षतेखाली पार पडतात. यामुळे एका बाजूला राज्य सरकारचे अधिकारी आणि राज्य स्तरीय संस्था आणि दुसऱ्या बाजूला मुदत कर्जे देणाऱ्या संस्था आणि बँका यांना एकमेकांसमोर येण्यासाठी चांगला मंच उपलब्ध झाला आहे. एसएफसीजनी मुदत कर्जे पुरविलेल्या युनीटसना वेळच्या वेळी खेळते भांडवल मंजूर केले जाईल, राज्य सरकारची मार्जीन मनी योजना, सीडबीची नॅशनल इक्विटी फंड योजना अशासारख्या विशेष योजनांची अंमलबजावणी यावर त्या जवळून संनियंत्रण करतात आणि बँकानी पुरविलेल्या माहितीच्या आधारावर उद्योगाना समोरे जावे लागत असलेल्या समस्या आणि एसएसआय क्षेत्रातील आजारीपणाचे पुनरावलोकन करतात. अन्य बाबींमध्ये, स्थानिक राज्यस्तरीय एसएसआय असोशिएशन्सच्या प्रतिनिधीना तीन महिन्यानी घेण्यात येणाऱ्या एसएलआयआयसीच्या सभाना बोलावण्यात येते. एसएलआयआयसीची उपसमिती प्रत्येक आजारी युनीटच्या समस्यांकडे लक्ष देता आणि तिच्या शिफारशी एसएलआयआयसीच्या मंचाकडे विचारार्थ सादर करते.

८.एसएमइजवर उच्चाधिकार समिती

केंद्रीय वित्तमंत्र्यानी केलेल्या घोषणेचा एक भाग म्हणून भारतीय रिझर्व्ह बँकेच्या विभागीय कार्यालयांमध्ये, विभागीय संचालकांच्या अध्यक्षतेखाली एसएलबीसी निमंत्रकाचा प्रतिनिधी, राज्यात एसएमइ वित्तपुरवठ्यात मोठा हिस्सा असणाऱ्या दोन बँकांचे वरिष्ठ स्तरावरील अधिकारी, सीडबीच्या विभागीय कार्यालयाचा प्रतिनिधी, राज्य सरकारचे उद्योग संचालक, राज्यातील एसएमइ/एसएसआय असोशिएशन्सचे एक किंवा दोन वरिष्ठ स्तरावरील प्रतिनिधी आणि एसएफसी/एसआयडीसी मधील दोन वरिष्ठ स्तरावरील अधिकारी सदस्य म्हणून असलेल्या एसएमइजवरील उच्चाधिकार समित्या स्थापन करण्यात आल्या आहेत. समितीच्या सभा नियतकालाने होतील आणि त्या एसएमइ वित्तपुरवठ्यातील प्रगतीचे त्याचप्रमाणे आजारी एसएमइ/एसएसआय युनीटसच्या पुनर्वसनाचे पुनरावलोकन करतील. त्या अन्य बँका/वित्तीय संस्था आणि राज्य सरकारच्या समन्वयाने, क्षेत्राला क्रेडिटच्या मुक्त प्रवाहात जर कुठे कोंडी निर्माण झाली असेल तर ती फोडतील. या समित्या समूह/ जिल्हा स्तरावर अशाच प्रकारच्या समित्यांच्या आवश्यकतेबाबत निर्णय घेतील.

९. एसएमइजसाठी कर्ज पुनर्रचना यंत्रणा

आदरणीय वित्त मंत्र्यांनी लघु आणि मध्यम उद्योगांना क्रेडिटला गति देण्यासाठी केलेल्या घोषणेचा एक भाग म्हणून, भारतीय रिझर्व्ह बँकेच्या बँकींग प्रचालन आणि विकास विभागाद्वारे एसएमइ क्षेत्रातील युनीटससाठी एक कर्ज पुनर्रचना यंत्रणा तयार केली आहे आणि सर्व व्यावसायिक बँकांना परिपत्रक क्र. डीबीओडी.बीपी.बीसी.क्र. ३४/२१.०४.१३२/२००५-०६ दिनांक सप्टेंबर ८, २००५ अन्वये कळविली आहे. ही सविस्तर मार्गदर्शक तत्त्वे सर्व पात्र लघु आणि मध्यम उद्योगांच्या कर्जाची पुनर्रचना केली जाईल याची खात्री करण्यासाठी निर्गमित केल्या आहेत. ही मार्गदर्शक तत्त्वे खालील एककांना लागू होतील, जी जीवनक्षम किंवा संभवतः जीवनक्षम आहेतः

अ) बँकेच्या देय स्तराचा विचार न करता, सर्व नॉन-कॉर्पोरेट एसएमइज

ब) बँकेच्या देय स्तराचा विचार न करता, एकाच बँकेकडून बँकींग सुविधांचा लाभ घेणाऱ्या सर्व कॉर्पोरेट एसएमइज.

क) सर्व कॉर्पोरेट एसएमइज ज्यांची बहुपक्षीय/सांघिक बँकींग व्यवस्थेखालील निधीकृत आणि ना-निधीकृत थकित रक्कम रु. १० कोटींपर्यंत आहे.

ड) इच्छापूर्वक कसूर, अफरातफर आणि दुष्कर्मात सामील असणारी खाती या मार्गदर्शक तत्त्वांखाली पुनर्रचनेला पात्र असणार नाहीत.

इ) बँकांनी ‘लॉस ॲसेट’ म्हणून वर्गीकृत केलेली खाती पुनर्रचनेला पात्र असणार नाहीत.

रु. १० कोटी आणि त्याहून अधिक निधीकृत आणि ना-निधीकृत थकित रक्कम असणाऱ्या सर्व कॉर्पोरेट एसएमइजना, बँकींग प्रचालन आणि विकास विभागाने परिपत्रक क्र. डिबीओडी. बीपी.बीसी.४५/२१.०४.१३२/२००५-०६ दिनांक नोव्हेंबर १०, २००५ अन्वये स्वतंत्र मार्गदर्शक तत्त्वे निर्गमित केली आहेत.

१० समूह दृष्टीकोन

लघु उद्योग मंत्रालय, भारत सरकार यांनी एसएसआयच्या केंद्रीभूत विकासासाठी ६० समूह निश्चित केले आहेत. सर्व एसएलबीसी निमंत्रक बँकांना त्यांच्या वार्षिक क्रेडिट योजनेत, भारत सरकारच्या लघु उद्योग मंत्रालयाने निश्चित केलेल्या समूहातील क्रेडिटच्या गरजा अंतर्भूत करण्यास कळविले आहे.

गांगुली समितीच्या शिफारशींनुसार बँकांना कळविण्यात आले आहे कि कस्टमर फोकस, कॉस्ट कंट्रोल, क्रॉस सेल आणि कंटेन रिस्क असा ४-सी दृष्टीकोन स्वीकारून मान्यताप्राप्त एसएमइ समूहाना बँकिंग सेवा देऊ करून एसएसआय क्षेत्राच्या विविध गरजा पुरविण्यासाठी संपूर्ण-सेवा दृष्टीकोन ठेवता येईल. कर्ज देण्यात समूह आधारित दृष्टीकोन अधिक फायदेशीर असेलः

(१) सुनिश्चित आणि मान्यताप्राप्त समूहांशी व्यवहार करण्यात;

(२) जोखमीच्या निर्धारणासाठी उचित माहितीची उपलब्धता;

(३) कर्ज देणाऱ्या संस्थांकडून संनियंत्रण.

व्यापारी पूर्वेतिहास, स्पर्धात्मकता आणि वृध्दीची क्षमता आणि/किंवा विशिष्ट समूहाच्या संबंधातील अन्य माहिती अशा घट्कांच्या आधारे समूह निश्चित करता येतील.

एसएमइ क्षेत्राला वित्तपुरवठा करताना समूह आधारित दृष्टीकोन व्यावहारिक खर्च, जोखमी सौम्य करणे अशा बाबतीत घट करणे शक्य करतो आणि पायाभूत सुविधांत सुधारणांसाठी उचित स्तर सुध्दा प्राप्त करून देत असल्याने, एसएमइ क्षेत्राला क्रेडिट गतिमान करण्यासाठी केंद्रीय वित्तमंत्र्यानी केलेल्या घोषणेचा एक भाग़ म्हणून, बँकांना ते मुद्द्याचे क्षेत्र मानावे आणि एसएमइला वित्तपुरवठ्यासाठी ते वाढत्या प्रमाणात स्वीकारावे असे कळविण्यात आले आहे. इंडियन बँक्स असोशिएशनच्या सहयोगाने सीडबी निश्चित केलेल्या प्रत्येक समूहातील जोखमींबाबत सामान्य माहिती जमा करण्यासाठी आणि एकत्रित करण्यासाठी पावले उचलील आणि लघु (लहान सहित) उद्योगांसाठी आयटी-एनॅबलड उपयोजिता, मूल्यन आणि संनियंत्रण यंत्रणा विकसित करील. हा उपाय व्यावहारिक खर्च कमी करण्यात आणि समूहातील लघु आणि लहान उद्योगांकडे क्रेडीटचा प्रवाह सुधारण्यास सहाय्यक ठरेल अशी अपेक्षा आहे. सार्वजनिक खाजगी भागीदारीमार्फत समूहातील पायाभूत विकासासाठी वित्तपुरवठ्याचे पर्याय विस्तारित करण्यासाठी, सीडबी हितसंबंधीयांशी समंत्रणा करून योजना तयार करील.

११. एसएसआय/एसएमइ क्षेत्राला क्रेडिटच्या प्रवाहासाठी समित्या

११.१ एसएसआय क्षेत्राला संस्थात्मक क्रेडिटची पर्याप्तता आणि अन्य संबंधित पैलू तपासण्यासाठी समितीचा(नायक समिती) अहवाल ही समिती भारतीय रिझर्व्ह बँकेने डिसेंबर १९९१ मध्ये त्यावेळचे डेप्युटी गव्हर्नर श्री. पी. आर. नायक यांच्या अध्यक्षतेखाली, एसएसआयजना वित्तपुरवठा प्राप्त करताना सामना कराव्या लागणाऱ्या विषयांची तपासणी करण्यासाठी स्थापन केली होती. समितीने आपला अहवाल १९९२ मध्ये सादर केला. समितीच्या सर्व मुख्य शिफारशी स्वीकारण्यात आल्या आहेत आणि इतर बाबींबरोबरच बँकांना कळविण्यात आले आहेः

१) लघु उद्योग क्षेत्राच्या क्रेडिटच्या गरजा पूर्ण करताना ग्रामीण उद्योग, लहान उद्योग आणि अन्य लघु उद्योग यांना याच क्रमाने प्राधान्य देण्यात यावे.

२) स्वतंत्रपणे ज्यांची क्रेडिट मर्यादा रु. २ लाखांपर्यंत आहे (आता रु. ५ कोटींपर्यंत वाढविली आहे) त्यांच्या अंदाजित वार्षिक उलाढालीच्या किमान २० % आधारावर हिशोब केलेली खेळत्या भांडवलाची मर्यादा एसएसआय युनीटसना मंजूर करा.

३) एसएसआय क्षेत्राच्या वास्तव गरजा पूर्णपणे भागविल्या जातील याची खात्री करण्यासाठी ‘बॉटम-अप’ तत्त्वावर वार्षिक क्रेडिट अंदाजपत्रक तयार करा.

४) एसएसआयजच्या आर्थिक गरजा (खेळते भांडवल आणि मुदत कर्ज अशा दोन्ही) पूर्ण करण्यासाठी सीडबीची 'एक खिडकी योजना' सर्व जिल्ह्यात राबवा;

५) क्रेडिट मंजूर करण्यात आणि त्याच्या वाटपात कोणतीहि दिरंगाई होणार नाही याची खात्री करा. कर्ज प्रस्तावाची क्रेडिट मर्यादा फेटाळण्याच्या/कपात करण्याच्या प्रकरणांची उच्च अधिकाऱ्यांना माहिती द्या;

६) क्रेडिट मंजूर करण्यासाठी 'कशासाठी काहीतरी' म्हणून सक्तीच्या ठेवीचा आग्रह धरू नका;

७) एसएसआय विशेष शाखा उघडा किंवा बऱ्यापैकी मोठ्या संख्येने एसएसआय कर्ज खाती असणाऱ्या शाखा एसएसआय विशेष म्हणून रूपांतरित करा;

८) आजारी एसएसआय युनीटस निश्चित करा आणि त्यांना उपचारांच्या कार्यक्रमात सामील करून घेण्यासाठी पावले उचला;

९) एसएसआय ऋणकोंसाठी कर्जाच्या अर्जाचे नमुने प्रमाणित करा; आणि

१०) विशेष शाखांत काम करणाऱ्या कर्मचाऱ्यांच्या दृष्टीकोनात बदल घडवून आणण्यसाठी त्यांना प्रशिक्षण द्या.

११.२ एसएसआयला क्रेडिटवरील उच्चस्तरीय समिती (कपूर समिती) चा अहवाल

भारतीय रिझर्व्ह बँकेने श्री एस. एल. कपूर, (भाप्रसे, निवृत्त), माजी सचिव, भारत सरकार, उद्योग मंत्रालय यांच्या नेतृत्वाखाली एक एक-सदस्य उच्चस्तरीय समिती एसएसआय क्षेत्राला क्रेडिटच्या पोचवणी यंत्रणेत सुधारणा आणि कार्यपध्दती सुलभ करण्यासाठी उपाय सुचविण्यासाठी नियुक्त केली होती. समितीने एसएसआय क्षेत्राला वित्तपुरवठा करण्याशी संबंधित विविध क्षेत्रांना सामावून घेणाऱ्या १२६ शिफारशी केल्या होत्या. या शिफारशी रिझर्व्ह बँकेने तपासल्या आहेत आणि ८८ शिफारशी स्वीकारण्याचा निर्णय घेण्यात आला आहे ज्यामध्ये खालील महत्त्वाच्या शिफारशी समाविष्ट आहेतः

१) तदर्थ मर्यादा मंजूर करण्यासाठी शाखा व्यवस्थापकांना अधिक अधिकारांचे प्रत्यायोजन करणे;

२) अर्जाचे नमुने सुलभ करणे;

३) क्रेडिटच्या गरजांचे निर्धारण करण्यासाठी स्वतःचे नियम ठरविण्यासाठी बँकांना स्वातंत्र्य;

४) अधिक एसएसआय विशेष शाखा उघडणे;

५) संयुक्त कर्जासाठी मर्यादेत रु. ५ कोटींपर्यंत वाढ (आता रु. १ कोटींपर्यंत वाढविण्यात आली आहे);

६) वसूली यंत्रणा मजबूत करणे;

७) बँका मागास राज्यांकडे अधिक लक्ष देणार;

८) लहान प्रकल्पांचे मूल्यन करण्यासाठी शाखा व्यवस्थापकांना विशेष प्रशिक्षण देणे;

९) बँका ग्राहक तक्रार यंत्रणा अधिक पारदर्शक करणार आणि तक्रारी हाताळण्यासाठी आण त्यांचे संनियंत्रण करण्यासाठी कार्यपध्दती अधिक सुलभ करणार.

११.३ एसएसआय क्षेत्राला क्रेडिटच्या प्रवाहावर कार्यकारी गटाचा(गांगुली समिती) अहवाल

मॉनेटरी आणि क्रेडिट पॉलीसी २००३-२००४ च्या मध्यकालीन पुनरावलोकना दरम्यान भारतीय रिझर्व्ह बँकेच्या गव्हर्नरनी केलेल्या घोषणेनुसार डॉ. ए. एस. गांगुली यांच्या अध्यक्षतेखाली 'एसएसअआय क्षेत्राला क्रेडिटचा प्रवाह यावर कार्यकारी गटाची स्थापना करण्यात आली होती. समितीने एसएसआय क्षेत्राला वित्तपुरवठा करण्याशी संबंधित विविध क्षेत्राना सामावून घेणाऱ्या ३१ शिफारशी केल्या होत्या. आरबीआय आणि बँकांशी संबंधित शिफारशी तपासण्यात आल्या आणि आतापर्यंत ८ स्वीकारल्या आहेत आणि अंमलबजावणीसाठी बँकांना शिफारस करण्यात आली आहे त्या खालील प्रमाणे आहेतः

१) एसएमइ क्षेत्राला वित्तपुरवठा करण्यासाठी समूह आधारित दृष्टीकोनाचा स्वीकार;

२) लघु आणि लहान उद्योग आणि व्याक्तिगत उद्योजकांना सेवा पुरविणाऱ्या आघाडीच्या बँकानी विशिष्ट प्रकल्प प्रायोजित करणे त्याचप्रमाणे एनजीओजच्या यशस्वी कार्यशील नमुन्यांना भरपूर प्रसिध्दी देणे;

३) उत्तर पूर्वी विभागात प्रचालन करणाऱ्या बँकांनी पर्वतीय क्षेत्रातील विशिष्ट परिस्थिती आणि वारंवार येणाऱ्या पूरामुळे वाहतूकीत येणाऱ्या अडथळ्यामुळे त्यांच्या व्यावसायिक अंदाजाच्या आधारावर, उच्चतर खेळत्या भांडवलाच्या मर्यादा मंजूर करणे.

४) ग्रामीण उद्योगांच्या प्रवर्तनासाठी आणि ग्रामीण कारागीर, ग्रामीण उद्योग आणि ग्रामीण उद्योजकाना क्रेडिट प्रवाहात सुधारणा करण्यासाठी बँकानी नवीन साधने अजमावणे; आणि

५) विदेशी बँकांनी त्यांच्या प्राधान्य क्षेत्राला कर्ज देण्यातील तूटीसाठी सीडबीकडे ठेवलेल्या ठेवींच्या कालावधीचा तसेच व्याज दराच्या रचनेचा पुनर्विचार करणे.

११.४ एसएमइ क्षेत्राला क्रेडिट प्रवाहावरील मार्गदर्शक तत्त्वांच्या पुनरावलोकनासाठी अंतर्गत गट

इतर विषयांबरोबरच रिझर्व्ह बँकेने एसएसइजना वित्तपुरवठा करण्याबाबत भूतकाळात निर्गमित केलेल्या सर्व परिपत्रकांचे आणि मार्गदर्शक तत्त्वांचे पुनरावलोकन करण्यासाठी आणि एसएसआय/मध्यम उद्योगांच्या कर्ज खात्यांच्या पुनर्रचनेसाठी उचित अटी सुचविण्यासाठी आणि आजारी एसएसआयजच्या परिचर्येसाठी रिझर्व्ह बँकेने निर्गमित केलेल्या मार्गदर्शक तत्त्वांची तपासणी करण्यासाठी आणि या नियमांची योग्य शिथीलता आणि उदारता सुचविण्यासाठीसुध्दा श्री सी.एस.मूर्थी, प्रभारी-सीजीएम, आरपीसीडी, मध्यवर्ती कार्यालय, भारतीय रिझर्व्ह बँक यांच्या अध्यक्षतेखाली एक अंतर्गत गट स्थापन करण्यात आला होता. या गटाने आपला अहवाल जून ६, २००५ रोजी सादर केला. अंतर्गत गटाने शिफारस केली आहेः

(१) एसएसआय आणि मध्यम उद्योगांना वित्तपुरवठा करण्यातील प्रगतीचे नियतकालीन पुनरावलोकन करण्यासाठी आणि क्षेत्राला क्रेडिटच्या सुलभ प्रवाहातील कोंडी, काही असल्यास, फोडण्यासाठी अन्य बँका/वित्तीय संस्था आणि राज्य सरकारे यांच्याबरोबर समन्वय साधण्यासाठी सुध्दा रिझर्व्ह बँकेच्या विभागीय कार्यालयात अधिकार प्रदत्त समित्यांची स्थापना करणे.

(२) उद्योजकांना बँक क्रेडिटचा सहजपणे लाभ घेता यावा यासाठी एसएसआय आणि एसएमइ युनीटसचे प्राबल्य असलेल्या निश्चित केलेल्या समूहात/केंद्रात एसएमइ विशेष शाखा उघडणे आणि बँक कर्मचाऱ्यांना आवश्यक ते कौशल्य विकसित करण्यासाठी सुसज्ज करणे.

(३) या गटाने काही मार्गदर्शक तत्त्वांच्या अधीन एसएमइ युनीटसच्या खात्यांची पुनर्रचना करण्याच्या संबंधात धोरण तयार करण्यासाठी बँकांच्या बोर्डांना अधिकार देण्याचा प्रस्ताव दिला आहे. बहुपक्षीय बँकिंग व्यवस्थेखाली रु. १० कोटी किंवा अधिक एकूण क्रेडिट मर्यादा असलेल्या कॉर्पोरेट एसएसआय/एसएमइ ऋणकोंच्या खात्यांची पुनर्रचना सुधारित सीडीआर यंत्रणेखाली सामावून घेतली जाईल.

(४) आजारी एसएसआय युनीटच्या व्याख्येवरील अस्तित्वातील मार्गदर्शक तत्त्वे पुढे चालू ठेवण्याची शिफारस करताना, गटाने अशी शिफारस केली आहे कि जीवनक्षमतेशी संबंधित इतर सर्व सूचना आणि आरबीआयने विहीत केल्याप्रमाणे आजारी एसएसआय युनीटसना देण्यात येणाऱ्या सवलती आणि सहाय्य यासाठीचे मापदंड मागे घेण्यात यावेत आणि बँकांना त्यांच्या संचालक मंडळाच्या मंजूरीने त्यांची स्वतःची मार्गदर्शक तत्त्वे तयार करण्याची परवानगी द्यावी.

गटाच्या बहुसंख्य शिफारशी भारत सरकारने स्वीकारल्या आहेत आणि एसएमइ क्षेत्राला क्रेडिट गतिमान करण्यासाठी केंद्रीय वित्तमंत्र्यानी केलेल्या घोषणेचा एक भाग म्हणून अंतर्भूत केल्या आहेत.

१२. लघु अणि मध्यम उद्योगांना क्रेडिट गतिमान करण्यसाठी केंद्रीय वित्तमंत्र्यानी जाहीर केलेले पॉलिसी पॅकेज

एसएमइ क्षेत्रासाठी एक महत्त्वाची घटना म्हणजे केंद्रीय वित्तमंत्र्यानी लघु आणि मध्यम उद्योगाना क्रेडिट गतिमान करण्यासाठी जाहीर केलेले पॉलिसी पॅकेज. उक्त पॉलिसी घोषणेच्या आधारावर, सार्वजनिक क्षेत्रातील बँकांना

(आरपीसीडी.पीएलएनएफएस.बीसी.क्र.३१/०६.०२.३१/२००५-०६ दिनांक ऑगस्ट १९, २००५) आणि खाजगी, विदेशी आणि आरआरबीजना (आरपीसीडी.पीएलएनएफएस.बीसी.क्र. ३५/०६.०२.३१/२००५-०६ दिनांक ऑगस्ट २५, २००५) अशी उक्त धोरणात्मक उपायांची अंमलबजावणी करण्यासाठी दोन वेगवेगळी परिपत्रके आणि आम्ही निर्गमित केली आहेत. पॉलिसी पॅकेजची काही ठळक वैशिष्ट्ये आहेतः

- लघु आणि मध्यम उद्योगांची(एसएमइज) व्याख्या
- एसएमइ क्षेत्राला वित्तपुरवठा करण्यासाठी बँकानी स्वतःची लक्ष्ये निश्चित करणे
- एसएमइ क्षेत्राला कर्जांच्या खर्चाचे सूसूत्रीकरण करण्याचे उपाय
- एसएमइ क्षेत्राला औपचारिक क्रेडिटच्या आऊट रिचमध्ये वाढ करण्यासाठी उपाय
- एसएमइ क्षेत्राला वित्तपुरवठा करण्यासाठी समूह आधारित दृष्टीकोन
- रिझर्व्ह बँकेच्या विभागीय कार्यालयात एसएमइजसाठी अधिकारदत्त समित्यांची स्थापना
- क्रेडिटचा खर्च उद्योगाच्या श्रेणीशी निगडित करून पारदर्शक श्रेणीकरण यंत्रणा स्वीकारून एसएमइ क्षेत्राला कर्जाच्या खर्चाचे सुसूत्रीकरण करण्यासाठी पावले
- बँकानी क्रेडिट अ‍ॅप्रेझल अँड रेटिंग टूल(सीएआरटी), रिस्क अ‍ॅसेसमेंट मॉडेल (आरएएम) आणि
- एसएमइ प्रस्तावांच्या जोखमीचे निर्धारण करण्यासाठी, सीडबीने त्यांच्या व्यवहाराचे खर्च कमी करण्यासाठी विकसित केलेल्या सर्वंकष श्रेणीकरण नमुन्याचा फायदा घेण्याबाबत विचार करावा.
- नॅशनल स्मॉल इंडस्ट्रीज कॉर्पोरेशनने सुरू केलेल्या क्रेडिट श्रेणीकरण योजनेखाली प्रतिष्ठित क्रेडिट श्रेणीकरण एजन्सीजद्वारा करण्यात येणाऱ्या एसएसआय युनीटसच्या श्रेणीकरणाचाहि बँकांनी विचार करावा.
- बँकांच्या संचालक मंडळांनी तयार केलेल्या धोरणविषयक मार्गदर्शक तत्त्वांचा त्याचप्रमाणे रिझर्व्ह बँकेने निर्गमित केलेल्या सूचना/मार्गदर्शक तत्त्वांचा संबंधित बँकांच्या तसेच सीडबीच्या वेबसाइटवर प्रदर्शित करून आणि त्यांच्या बँक शाखांमध्ये ठळकपणे प्रदर्शित करण्याद्वारे अधिकाधिक प्रसार आणि सहज उपलब्धता. केंद्रीय वित्तमंत्र्यांनी ऑगस्ट १०, २००५ रोजी लोकसभेत जाहीर केलेल्या 'एसएमइ क्षेत्राला क्रेडिट गतिमान करण्यासाठी पॉलिसी पॅकेज' ची एक प्रत **परिशिष्ट ४** मध्ये देण्यात आली आहे.

१३. मायक्रो, स्मॉल अँड मिडीयम एन्टरप्राइझेस डेवलपमेंट(एमएसएमइडी) अधिनियम, २००६

भारत सरकारने मायक्रो, स्मॉल अँड मिडीयम एन्टरप्राइझेस डेवलपमेंट (एमएसएमइडी) अधिनियम २००६, ला जून १६, २००६ रोजी कायदेशीर रूप दिले आहे जो ऑक्टोबर २, २००६ रोजी अधिसूचित करण्यात आला आहे. मायक्रो, स्मॉल अँड मिडीयम एन्टरप्राइझेस डेवलपमेंट (एमएसएमइडी)अधिनियम, २००६ च्या अधिसूचनेशी सुसंगत उत्पादन आणि निर्मिती किंवा सेवा पुरविणे आणि देणे यात व्यस्त असणाऱ्या मायक्रो, लघु आणि मध्यम उद्योगांची व्याख्या बदलण्यात आली आहे आणि त्याची बँकांनी

परिपत्रक आरपीसीडी.पीएलएनएफएस.बीसी.क्र. ६३/०६.०२.३१/२००६-०७ दिनांक एप्रिल ४, २००७ अन्वये कळविल्याप्रमाणे अन्य धोरणात्मक उपायांबरोबरच तातडीच्या प्रभावाने अंमलबजावणी करणे आवश्यक आहे.

लघु उद्योग मंत्रालय
अधिसूचना
नवी दिल्ली, ५ ऑक्टोबर, २००६

एस.ओ. १७२२(इ) — येथे सदरहू अधिनियम म्हणून संदर्भित अधिनियमाच्या उपकलम (१) २००६ चा) द्वारे प्राप्त झालेल्या अधिकाराचा वापर करून, केंद्र सरकार खालील बाबी विनिर्दिष्टीत करीत आहे, ज्याची किंमत सदरहू अधिनियमाच्या कलम ७(१) मध्ये नमूद केलेल्या उद्योगांच्या बाबतीत यंत्रसामग्री आणि संयंत्रातील गुंतवणूकीचा हिशोब करताना वगळण्यात यावी, त्या अशाः

(१) टूल्स, जिग्स, डाइज, मोल्ड्स आणि देखभालीसाठी सुटे भाग आणि कंझ्युमेबल स्टोअर्सची किंमत,
(२) संयंत्र आणि यंत्रसामग्रीची उभारणी
(३) संशोधन आणि विकास उपकरणे आणि प्रदूषण नियंत्रक उपकरणे
(४) उर्जा निर्मिती संच आणि राज्य विद्युत मंडळाच्या नियमनांनुसार उद्योगाने स्थापित केलेले अतिरिक्त रोहित्र
(५) नॅशनल स्मॉल इंडस्ट्रीज कॉर्पोरेशन किंवा स्टेट स्मॉल इंडस्ट्रीज कॉर्पोरेशन याना प्रदान केलेले बँकिंग आकार किंवा सेवा आकार
(६) केबल्स, वायरिंग, बस बार्स, इलेक्ट्रिकल कंट्रोल पॅनेल्स (स्वतंत्र यंत्रावर माउंट न केलेले), ऑइल सर्किट ब्रेकर्स किंवा मिनिएचर सर्किट ब्रेकर्स जे खास करून संयंत्र आणि यंत्रसामग्रीला विद्युत पुरवठा करण्यासाठी किंवा सुरक्षा उपाय म्हणून वापरले जातात.
(७) वायू उत्पादक संयंत्रे
(८) देशी यंत्रसामग्रीच्या निर्मितीच्या ठिकाणापासून उद्योगाच्या ठिकाणापर्यंत वाहतूकीचा आकार (विक्रीकर किंवा मूल्यवर्धित कर आणि अबकारी शिल्क वगळून).
(९) .संयंत्र आणि यंत्रसामग्रीच्या उभारणीसाठी तांत्रिक जाणकारीसाठी प्रदान केलेले आकार
(१०) असे स्टोरेज टँक्स ज्यात कच्चा माल आणि परिपूर्ण उत्पादने साठविली जातात आमि ज्यांचा निर्मिती प्रक्रियेशी संबंध नाही.
(११) अग्निशामक उपकरणे.

२. संयंत्रे आणि यंत्रसामग्रीतील गुंतवणूकीचा हिशोब करताना परिच्छेद १ चा संदर्भ घ्यावा, ज्यात मूळ किंमत, संयंत्र आणि यंत्रसामग्री नवी आहे अथवा जुनी हे विचारात न घेता, धरली जाईल परंतु जर, यंत्रसामग्री आयात असेल तर, मूल्याचा हिशोब करताना पुढीलचा समावेश करावा, त्या अशाः
(१) आयात शुल्क (बंदरातून कारखान्याच्या जागेपर्यंत वाहतूकीचा खर्च, बंदरात प्रदान केलेले डिमरेज वगैरेसारखे संकीर्ण खर्च वगळून)
(२) नौप्रेष आकार
(३) कस्टम्स निपटारा आकार, आणि
(४) विक्री कर किंवा मूल्यवर्धित कर.

(एफ.क्र.४(१)/२००६-एमएसएमइ-पॉलीसी)
जवाहर सिरकार, अतिरिक्त सचिव

परिशिष्ट २

विद्यमान सीडबी शाखांनी सामावून घेतलेल्या एसएमइ समूहांची सूची

अनु.क्र.	शाखा कार्यालये	एसएसआय समूहांची संख्या	उत्पादन
१	हैद्राबाद	५	सिलिंग फॅन, इलेक्ट्रॉनिक वस्तू, औषधे-बल्क ड्रग्स, हँड पंप सेटस आणि फाउंड्री
२	पाटणा	१	पितळी आणि जर्मन भांडी
३	दिल्ली	१९	स्टेनलेस स्टीलची भांडी आणि कापण्याचे सहित्य (चाकू, सुऱ्या इत्यादि), रसायने, विद्युत अभियांत्रिकी उपकरण, इलेक्ट्रॉनिक वस्तू, अन्नोत्पादने, चामडी वस्तू, यंत्र अभियांत्रिकी उपकरणे, पॅकेजिंग सामग्री, कागदी उत्पादने, प्लॅस्टीक उत्पादने, वायर ड्राइंग्स, धातू जोडणी, फर्निचर, इलेक्ट्रोप्लेटींग, वाहनांचे घटक, होजियरी, तयार कपडे, सॅनिटरी फिटींग्स
४	अहमदाबाद	१७	फार्मास्युटिकल्स, डाइज आणि इंटरमिजिएटस, मोल्डेड प्लॅस्टीक उत्पादने, तयार कपडे, टेक्स्टाइल यंत्रसामग्रीचे भाग, हिऱ्यांवरील प्रक्रिया, मशिन टूल्स, कास्टींग्स आणि फोर्जिंग्स, स्टीलची भांडी, लाकडी उत्पादने आणि फर्निचर, कागदी उत्पादने, चामड्याची पादत्राणे, धुलाई पावडर आणि साबण, संगमरवरी स्लॅब्स, विद्युतचलित पंप, इलेक्ट्रॉनिक वस्तू, वाहनांचे भाग
५	सुरत	४	हिऱ्यांवरील प्रक्रिया, यंत्रमाग, लाकडी उत्पादने आणि फर्निचर, टेक्स्टाइल यंत्रसामग्री
६	बडोदा	३	फार्मास्युटीकल-बल्क ड्रग्स, प्लॅस्टीक प्रक्रिया आणि लाकडी उत्पादने आणि फर्निचर
७	गोवा	१	फार्मास्युटीकल
८	फरिदाबाद	३	वाहनांचे घटक, इंजिनीयरिंग क्लस्टर, स्टोन क्रशिंग
९	गुरगाव	५	वाहनांचे घटक, इलेक्ट्रॉनिक वस्तू, विद्युत अभियांत्रिकी उपकरणे, तयार कपडे, यंत्र अभियांत्रिकी उपकरणे
१०	पारवानू (बड्डी)	१	अभियांत्रिकी उपकरणे
११	जम्मू	३	स्टील रि-रोलिंग, तेलाच्या घाणी, भात गिरणी
१२	जमशेदपूर	१	अभियांत्रिकी आणि जोडणी
१३	बंगलोर	६	यंत्रमाग, इलेक्ट्रॉनिक वस्तू, तयार कपडे, लाइट इंजिनीयरिंग, चामडी वस्तू
१४	कोची/ एर्नाकुलम	३	रबर उत्पादने, यंत्रमाग आणि सागरी अन्नाची प्रक्रिया
१५	औरंगाबाद	२	वाहनांचे घटक आणि फार्मास्युटीकल्स-बल्क ड्रग्स
१६	मुंबई	११	इलेक्ट्रॉनिक वस्तू, फार्मास्युटीकल-बेसिक ड्रग्स,

			खेळणी(प्लॅस्टीक), तयार कपडे, होजियरी, मशीन टूल्स, अभियांत्रिकी उपकरणे, रसायने, पॅकेजिंग सामग्री, हँडटूल्स, प्लॅस्टीक उत्पादने
१७	नागपूर	६	यंत्रमाग, अभियांत्रिकी आणि जोडणी, स्टील फर्निचर, तयार कपडे, हँडटूल्स, अन्न प्रक्रिया
१८	पुणे	६	वाहनांचे घटक, इलेक्ट्रॉनिक वस्तू, अन्नोत्पादने, तयार कपडे, फार्मास्युटीकल्स-बल्क ड्रग्स, फायबर ग्लास
१९	ठाणे	२	फार्मास्युटीकल्स-बल्क ड्रग्स आणि सागरी अन्न
२०	भोपाळ	१	अभियांत्रिकी उपकरणे
२१	इंदूर	४	फार्मास्युटीकल्स-बल्क ड्रग्स, तयार कपडे, अन्न प्रक्रिया, वाहनांचे घटक
२२	लुधियाना	९	वाहनांचे घटक, सायकलचे भाग, होजियरी, शिलाई यंत्रांचे घटक, औद्योगिक फास्टनर्स, हँडटूल्स, मशिन टूल्स, फोर्जिंग, इलेक्ट्रोप्लेटींग
२३	जयपूर	७	रत्ने आणि जवाहीर, बॉल बेअरिंग, विद्युत अभियांत्रिकी उपकरणे, अन्नोत्पादने, कपडे, चुना, यंत्र अभियांत्रिकी उपकरणे
२४	चेन्नई	३	वाहनांचे घटक, चामड्याच्या वस्तू, इलेट्रोप्लेटींग
२५	कोईमतूर	६	डिझेल इंजिन्स, कृषी साधने, मशिन टूल्स, कास्टींग्स आणि फोर्जिंग, यंत्रमाग, ओली दळण यंत्रे
२६	तिरुपूर	१	होजियरी
२७	नोइडा/गाझियाबाद	१०	इलेक्ट्रॉनिक वस्तू, खेळणी, रसायने, विद्युत अभियांत्रिकी उपकरणे, कपडे, यंत्र अभियांत्रिकी उपकरणे, पॅकेजिंग सामग्री, प्लॅस्टीक उत्पादने, रसायने
२८	कानपूर	३	सॅडलरी, कापडी होजियरी, चामड्याच्या वस्तू
२९	वाराणशी	४	शीटवर्क (गोल दिवे), यंत्रमाग, कृषी साधने, विद्युत पंखे
३०	डेहराडून	१	मिनिएचर व्हॅक्युम बल्ब
३१	नाशिक (लवकरच चालू होत आहे)	१	स्टील फर्निचर
एकूण		**१४९**	

परिशिष्ट ३

भारतातील एस एम ई एककांचा जमाव (क्लस्टर) (युनिडोद्वारा परिचित)

अ. न.	राज्य	जिल्हा	ठिकाण	उत्पादन
१	आंध्र प्रदेश	अनंतपुर	रायदुर्ग	तयार कपडे
२	आंध्र प्रदेश	अनंतपुर	चित्रदुर्ग	जीन्स कपडे
३	आंध्र प्रदेश	चित्तूर	नगरी	यंत्र माग
४	आंध्र प्रदेश	चित्तूर	वेनतिमलता श्रिकलहस्ती, चंदुर	पितळी भांडी
५	आंध्र प्रदेश	पूर्व गोदावरी	पूर्व गोदावरी	भात गिरणी
६	आंध्र प्रदेश	पूर्व गोदावरी	राजमुंद्री	ग्रॅफाईटची मूस
७	आंध्र प्रदेश	पूर्व गोदावरी	पूर्व गोदावरी	काथ्या व काथ्या उत्पादने
८	आंध्र प्रदेश	पूर्व गोदावरी	राजमुंद्री	जर्मन भांडी
९	आंध्र प्रदेश	पूर्व गोदावरी आणि पश्चिम गोदावरी	पूर्वगोदावरी(पूग) आणि पश्चिम गोदावरी	अग्निविरोधक उत्पादन
१०	आंध्र प्रदेश	गुंटुर	गुंटुर	यंत्र माग
११	आंध्र प्रदेश	गुंटुर	गुंटुर	चुन्याची राख करणे,चुन्याचे विस्तापन
१२	आंध्र प्रदेश	गुंटुर	मचेरला	लाकडी फर्निचर
१३	आंध्र प्रदेश	हैदराबाद	हैदराबाद	विद्युत पंखे
१४	आंध्र प्रदेश	हैदराबाद	हैदराबाद	विद्युत अभियांत्रिकी उपकरणे
१५	आंध्र प्रदेश	हैदराबाद	हैदराबाद	फार्मास्युटीकल्स- बल्क ड्रग्स
१६	आंध्र प्रदेश	हैदराबाद	मुशीराबाद	चामड्याच्या वस्तु
१७	आंध्र प्रदेश	हैदराबाद	हैदराबाद	हँड पंप सेटस
१८	आंध्र प्रदेश	हैदराबाद	हैदराबाद	फाउंड्री
१९	आंध्र प्रदेश	करीमनगर	सिरसिला	यंत्रमाग
२०	आंध्र प्रदेश	कृष्णा	मचिलिपटनम	सुवर्ण मुलामा व कृत्रिम अलंकार
२१	आंध्र प्रदेश	कृष्णा	विजयवाडा	भातगिरणी
२२	आंध्र प्रदेश	कृष्णा	चुंदुर,कवडीगुडा, चारमिनार, विजयवाडा	स्टील फर्निचर
२३	आंध्र प्रदेश	कुर्नूल	अदोनी	तेल गिरणी
२४	आंध्र प्रदेश	कुर्नूल	कुर्नूल	कृत्रिम हिरे

२५	आंध्र प्रदेश	कुर्नूल,कुड्डापह	कुर्नूल(बनगनपल्ले, बेथामचेरिया,कोलिमिगुन्डला) कुड्डापह	पॉलिश केलेल्या फरशा
२६	आंध्र प्रदेश	प्रकसम	मर्कापुरम	दगडी पाट्या
२७	आंध्र प्रदेश	रंगा रेड्डी	बालनगर,जीदिमेतला आणि कुकतपल्ली	मशिन टूल्स
२८	आंध्र प्रदेश	श्रिककुलम	पलसा	काजूवरील प्रकिया
२९	आंध्र प्रदेश	विशाखापट्नम,पूर्व गोदावरी	विशाखापट्नम,ककिनडा	सागरी अन्न
३०	आंध्र प्रदेश	वरनगल	वरनगल	यंत्रमाग
३१	आंध्र प्रदेश	वरनगल	वरनगल	पितळेच्या वस्तू
३२	आंध्र प्रदेश	पश्चिम गोदावरी	पश्चिम गोदावरी	भातगिरणी
३३	बिहार	बेगुसरई	बरौनी	अभियांत्रिकी उत्पादन
३४	बिहार	मुज्जफरपुर	मुज्जफरपुर	अन्न उत्पादने
३५	बिहार	पटना	पटना	पितळेची व जर्मन सिल्व्हरची भांडी
३६	छत्तीसगड	दुर्ग, राजनंदगाव, रायपुर	दुर्ग, राजनंदगाव, रायपुर	स्टील रि-रोलिंग
३७	छत्तीसगड	दुर्ग रायपुर	दुर्ग, रायपुर	कस्टींग आणि मेटल फॅब्रिकेशन
३८	दिल्ली	उत्तर पश्चिम दिल्ली	वजीरपुर, बाड्ली	स्टेनलेस स्टीलची भांडी आणि कापण्याचे सहित्य
३९	दिल्ली	दक्षिण आणि पश्चिम दिल्ली	ओखला,मायापुरी	रसायने
४०	दिल्ली	पश्चिम आणि दक्षिण	नरैना आणि ओखला	विद्युत अभियांत्रिकी उपकरणे
४१	दिल्ली	पश्चिम आणि दक्षिण	नरैना आणि ओखला	इलेक्ट्रॉनिक वस्तू
४२	दिल्ली	उत्तर दिल्ली	लॉरेंस रोड	अन्न उत्पादने
४३	दिल्ली	दक्षिण दिल्ली	ओखल,वजीरपुर, फ्लॅटेड फॅक्ट्री कॉम्पेक्स	चामडी उत्पादने
४४	दिल्ली	दक्षिण, पश्चिम दिल्ली	ओखला,मायापुरी,आनंद पर्वत	यंत्र अभियांत्रिकी उपकरणे
४५	दिल्ली	पश्चिम,दक्षिण,पूर्व दिल्ली	नरैना,ओखला,पतपरगंज	पॅकेजिंग सामग्री
४६	दिल्ली	पश्चिम,दक्षिण	नरैना,ओखला,	कागद उत्पादने
४७	दिल्ली	पश्चिम,दक्षिण	नरैना उद्योग नगर आणि ओखला	प्लास्टिक उत्पादने
४८	दिल्ली	पश्चिम,दक्षिण,उत्तर पश्चिम	नरैना,ओखला, शिवाजी मार्ग,नजफगड रोड	रबर उत्पादने

४९	दिल्ली	उत्तर पूर्व दिल्ली	शहदरा आणि विश्चासनगर	वायर ड्राइंग्ज
५०	दिल्ली	पश्चिम,आणि उत्तर पश्चिम	मायापुरी आणि वजीरपुर	धातू जोडणी
५१	दिल्ली	पश्चिम,आणि उत्तर पूर्व	किर्तीनगर आणि टिळक नगर	फर्निचर
५२	दिल्ली	,उत्तर पश्चिम दिल्ली	वजीरपुर	इलेक्ट्रोप्लेटींग
५३	दिल्ली	दक्षिण,पश्चिम,,उत्तर पश्चिम आणि उत्तर पश्चिम	ओखला,मायापुरी नरैना वजीरपुर बाड्ली जी.टी.कर्नल रोड	वाहनांचे भाग
५४	दिल्ली	उत्तर पूर्व दिल्ली, पूर्व दिल्ली आणि दक्षिण	शह्दरा,गांधीनगर,ओख ाला आणि मैदानगरी	होजियरी
५५	दिल्ली	दक्षिण आणि उत्तर पूर्व	ओखला आणि शह्दरा	तयार कपडे
५६	दिल्ली	दक्षिण दिल्ली	ओखला	सॅनिटरी फिटींग्स
५७	गुजरात	अहमदाबाद	अहमदाबाद	फार्मासुटिकल्स
५८	गुजरात	अहमदाबाद	अहमदाबाद	डाईज आणि इंटरमिजिएट्स
५९	गुजरात	अहमदाबाद	अहमदाबाद	मोल्डेड प्लास्टिक उत्पादने
६०	गुजरात	अहमदाबाद	अहमदाबाद	तयार कपडे
६१	गुजरात	अहमदाबाद	अहमदाबाद	टेक्स्टाईल यंत्रसामग्रीचे भाग
६२	गुजरात	अहमदाबाद	अहमदाबाद, धानदुका	हिऱ्यांवरील प्रकिया
६३	गुजरात	अहमदाबाद	अहमदाबाद	मशीन टूल्स
६४	गुजरात	अहमदाबाद	अहमदाबाद	कास्टींग आणि फोर्जींग
६५	गुजरात	अहमदाबाद	अहमदाबाद	स्टीलची भांडी
६६	गुजरात	अहमदाबाद	अहमदाबाद	लाकडी उत्पादने आणि फर्निचर
६७	गुजरात	अहमदाबाद	अहमदाबाद	कागदी उत्पादने,
६८	गुजरात	अहमदाबाद	अहमदाबाद	चामड्याची पादत्राणे
६९	गुजरात	अहमदाबाद	अहमदाबाद	धुलाई पावडर आणि साबण,
७०	गुजरात	अहमदाबाद	अहमदाबाद	संगमरवरी स्लॅब्स
७१	गुजरात	अहमदाबाद	अहमदाबाद	विद्युतचलित पंप
७२	गुजरात	अहमदाबाद	अहमदाबाद	इलेक्ट्रॉनिक वस्तू
७३	गुजरात	अहमदाबाद	अहमदाबाद	वाहनांचे भाग
७४	गुजरात	अमरेली	सावरकुंडला	वजने व मापे
७५	गुजरात	अमरेली जुनागड,राजकोट	अमरेली जुनागड,राजकोट	तेलगिरणीसाठी यंत्रे

			बेल्ट	
७६	गुजरात	भावनगर	अलंग	जहाज तोडणे
७७	गुजरात	भावनगर	भावनगर	स्टील रि-रोलिंग
७८	गुजरात	भावनगर	भावनगर	मशिन टूल्स
७९	गुजरात	भावनगर	भावनगर	प्लॅस्टीक प्रक्रिया
८०	गुजरात	भावनगर	भावनगर	हिऱ्यांवरील प्रक्रिया
८१	गुजरात	गांधीनगर	कलोल	यंत्रमाग
८२	गुजरात	जामनगर	जामनगर	पितळेचे भाग
८३	गुजरात	जामनगर	जामनगर	लाकडी उत्पादने आणि फर्निचर
८४	गुजरात	महेसाना	विजापुर	सुती कापड विणणे
८५	गुजरात	राजकोट	धोराजी,ग़ोंडल, राजकोट	तेलाच्या घाणी
८६	गुजरात	राजकोट	जेटपुर	कापड छपाई
८७	गुजरात	राजकोट	मोर्वी आणि वांकनेर	जमिनीसाठी (मातीच्या) फरश्या
८८	गुजरात	राजकोट	मोर्वी	भिंतीवरील घड्याळे
८९	गुजरात	राजकोट	राजकोट	डिझेल इंजिन्स
९०	गुजरात	राजकोट	राजकोट	इलेक्ट्रिक पंप
९१	गुजरात	राजकोट	राजकोट	कास्टींग आणि फोर्जींग
९२	गुजरात	राजकोट	राजकोट	मशिन टूल्स
९३	गुजरात	राजकोट	राजकोट	हिऱ्यांवरील प्रक्रिया
९४	गुजरात	सुरत	सुरत,चोऱ्यासी	हिऱ्यांवरील प्रक्रिया
९५	गुजरात	सुरत	सुरत	यंत्रमाग
९६	गुजरात	सुरत	सुरत	लाकडी उत्पादने आणि फर्निचर
९७	गुजरात	सुरत	सुरत	टेक्स्टाइल यंत्रसामग्री
९८	गुजरात	सुरेंद्रनगर	सुरेंद्रनगर आणि थानगड	चिनीमातीच्या वस्तू
९९	गुजरात	सुरेंद्रनगर	चोटीला	सॅनिटरी फिटींग्स
१००	गुजरात	वडोदरा	वडोदरा	फार्मास्युटीकल- बल्क ड्रग्स
१०१	गुजरात	वडोदरा	वडोदरा	प्लॅस्टीक प्रक्रिया
१०२	गुजरात	वडोदरा	वडोदरा	लाकडी उत्पादने आणि फर्निचर
१०३	गुजरात	वलसाड	पार्डी	डाईज आणि इंटरमिजिएट्स
१०४	गुजरात	वलसाड/भरुच	वापी/अंकलेश्वर	रसायने
१०५	गुजरात	वलसाड/भरुच	वापी/अंकलेश्वर	फार्मास्युटीकल- बल्क
१०६	गोवा	दक्षिण गोवा	मार्गो	फार्मस्युटीकल

१०७	हरयाना	अंबाला	अंबाला	मिक्सीज व ग्राईंडर्स
१०८	हरयाना	अंबाला	अंबाला	शास्त्रीय उपकरणे
१०९	हरयाना	भिवानी	भिवानी	यंत्रमाग
११०	हरयाना	भिवानी	भिवानी	स्टोन क्रशिंग
१११	हरयाना	फरीदाबाद	फरीदाबाद	वाहनांचे भाग
११२	हरयाना	फरीदाबाद	फरीदाबाद	इंजिनीयरिंग क्लस्टर
११३	हरयाना	फरीदाबाद	फरीदाबाद	स्टोन क्रशिंग
११४	हरयाना	गुरगाव	गुरगाव	वाहनांचे भाग
११५	हरयाना	गुरगाव	गुरगाव	इलेक्ट्रॉनिक वस्त
११६	हरयाना	गुरगाव	गुरगाव	विद्युत अभियांत्रिकी उपकरणे
११७	हरयाना	गुरगाव	गुरगाव	तयार कपडे
११८	हरयाना	गुरगाव	गुरगाव	मशीन टूल्स, अभियांत्रिकी उपकरणे
११९	हरयाना	कैथाल	कैथाल	भात गिरणी
१२०	हरयाना	कर्नल	कर्नल	कृषी साधने
१२१	हरयाना	कर्नल,कुरुक्षेत्र,पानिपत	कर्नल,कुरुक्षेत्र,पानिपत	भात गिरणी
१२२	हरयाना	पंचकुला	पिंजोरे	अभियांत्रिकी उपकरणे
१२३	हरयाना	पंचकुला	पंचकुला	स्टोन क्रशिंग
१२४	हरयाना	पानिपत	पानिपत	यंत्रमाग
१२५	हरयाना	पानिपत	पानिपत	टाकाऊ धागे
१२६	हरयाना	पानिपत	समलखा	फाउंड्री
१२७	हरयाना	पानिपत	पानिपत	कापूस कताई
१२८	हरयाना	रोहटक	रोहटक	नट्स / बोल्ट्स
१२९	हरयाना	यमुनानगर	यमुनानगर	प्लायवूड/फळ्या/ शाळेतील फळा
१३०	हरयाना	यमुनानगर	जगध्री	भांडी
१३१	हिमाचल प्रदेश	कुल्लु आणि सिरमौर	कुल्लु आणि सिरमौर	अन्न प्रक्रिया
१३२	हिमाचल प्रदेश	कांगरा	दमताल	स्टोन क्रशिंग
१३३	हिमाचल प्रदेश	सोलान	परवानू	अभियांत्रिकी उपकरणे
१३४	जम्मू आणि काश्मिर	अनंतनाग	अनंतनाग	क्रिकेट बॅट
१३५	जम्मू आणि काश्मिर	जम्मू	जम्मू	स्टील रि-रोलिंग
१३६	जम्मू आणि काश्मिर	जम्मू/कथुया	जम्मू/कथुया	तेल गिरणी
१३७	जम्मू आणि काश्मिर	जम्मू/कथुया	जम्मू/कथुया	भात गिरणी
१३८	जम्मू आणि काश्मिर	श्रीनगर	श्रीनगर	लाकडी उत्पादने आणि फर्निचर
१३९	झारखंड	सारीकेला-खरसावन	आदित्यपुर	वाहनांचे भाग
१४०	झारखंड	पूर्व सिंघभम	जमशेदपुर	अभियांत्रिकी आणि

				जोडणी
१४१	झारखंड	बोकारो	बोकारो	अभियांत्रिकी आणि जोडणी
१४२	कर्नाटक	बंगलोर	बंगलोर	मशीन टूल्स
१४३	कर्नाटक	बंगलोर	बंगलोर	यंत्रमाग
१४४	कर्नाटक	बंगलोर	बंगलोर	इलेक्ट्रॉनिक वस्तू
१४५	कर्नाटक	बंगलोर	बंगलोर	तयार कपडे
१४६	कर्नाटक	बंगलोर	बंगलोर	लाइट इंजिनीयरिंग
१४७	कर्नाटक	बंगलोर	बंगलोर	चामडी वस्तू
१४८	कर्नाटक	बेलगौम	बेलगौम	फाउंड्री
१४९	कर्नाटक	बेलगौम	बेलगौम	यंत्रमाग
१५०	कर्नाटक	बेल्लारी	बेल्लारी	जीन्स
१५१	कर्नाटक	बिजापुर	बिजापुर	तेल गिरणी
१५२	कर्नाटक	धारवाड	हुबली,धारवाड	शेतीसाठी अवजारे व ट्रॅक्टर ट्रेलर
१५३	कर्नाटक	गडग	गडग बेटगेरी	यंत्रमाग
१५४	कर्नाटक	गुलबर्गा	गुलबर्गा गडघ बेल्ट	दाळ गिरणी
१५५	कर्नाटक	हस्सान	अरसिकारा	काथ्या व काथ्या उत्पादने
१५६	कर्नाटक	मैसूर	मैसूर	अन्नोत्पादने
१५७	कर्नाटक	मैसूर	मैसूर	सिल्क
१५८	कर्नाटक	रायचुर	रायचुर	चामडी उत्पादने
१५९	कर्नाटक	शिमोगा	शिमोगा	भात गिरणी
१६०	कर्नाटक	दक्षिण कन्नड	मंगलोर	अन्नोत्पादने
१६१	केरळ	अलाप्पुझा	अलाप्पुझा	काथ्या व काथ्या उत्पादने
१६२	केरळ	एर्नाकुलम	एर्नाकुलम	रबर उत्पादने
१६३	केरळ	एर्नाकुलम	एर्नाकुलम	यंत्रमाग
१६४	केरळ	एर्नाकुलम	कोची	सागरी अन्नाची प्रक्रिया
१६५	केरळ	कन्नूर	कन्नूर	यंत्रमाग
१६६	केरळ	कोल्लाम	कोल्लाम	काथ्या व काथ्या उत्पादने
१६७	केरळ	कोट्टायम	कोट्टायम	रबर उत्पादने
१६८	केरळ	मल्लापुरम	मल्लापुरम	यंत्रमाग
१६९	केरळ	पलक्कड	पलक्कड	यंत्रमाग
१७०	केरळ		फैझलुर	यंत्रमाग
१७१	महाराष्ट्र	अहमदनगर	अहमदनगर	वाहनांचे भाग
१७२	महाराष्ट्र	अकोला	अकोला	तेल गिरण्या सरकीसाठी
१७३	महाराष्ट्र	अकोला	अकोला	दाळ गिरणी
१७४	महाराष्ट्र	औरंगाबाद	औरंगाबाद	वाहनांचे भाग
१७५	महाराष्ट्र	औरंगाबाद	औरंगाबाद	फार्मास्युटीकल्स-

				बल्क ड्रग्स
१७६	महाराष्ट्र	भंडारा	भंडारा	भात गिराणी
१७७	महाराष्ट्र	चंद्रपूर	चंद्रपूर	छपरासाठी कौले
१७८	महाराष्ट्र	चंद्रपूर	चंद्रपूर	भात गिराणी
१७९	महाराष्ट्र	धुळे	धुळे	मिरची पावडर
१८०	महाराष्ट्र	गडचिरोली	गडचिरोली	कास्टींग्स आणि फोर्जिंग
१८१	महाराष्ट्र	गडचिरोली	गडचिरोली	भात गिराणी
१८२	महाराष्ट्र	गोंदीया	गोंदीया	भात गिराणी
१८३	महाराष्ट्र	जळगाव	जळगाव	दाळ गिराणी
१८४	महाराष्ट्र	जळगाव	जळगाव	कृषी साधने
१८५	महाराष्ट्र	जालना	जालना	अभियांत्रिकी उपकरणे
१८६	महाराष्ट्र	कोल्हापूर	कोल्हापूर	डिझेल इंजिन्स
१८७	महाराष्ट्र	कोल्हापूर	कोल्हापूर	फाउंड्री
१८८	महाराष्ट्र	कोल्हापूर	ईचलकरंजी	यंत्रमाग
१८९	महाराष्ट्र	मुंबई	मुंबई	इलेक्ट्रॉनिक वस्तू
१९०	महाराष्ट्र	मुंबई	मुंबई	फार्मास्युटीकल-बेसिक ड्रग्स
१९१	महाराष्ट्र	मुंबई	मुंबई	खेळणी(प्लॅस्टीक)
१९२	महाराष्ट्र	मुंबई	मुंबई	तयार कपडे
१९३	महाराष्ट्र	मुंबई	मुंबई	होजियरी
१९४	महाराष्ट्र	मुंबई	मुंबई	मशीन टूल्स
१९५	महाराष्ट्र	मुंबई	मुंबई	अभियांत्रिकी उपकरणे
१९६	महाराष्ट्र	मुंबई	मुंबई	रसायने
१९७	महाराष्ट्र	मुंबई	मुंबई	पॅकेजिंग सामग्री
१९८	महाराष्ट्र	मुंबई	मुंबई	हँडटूल्स
१९९	महाराष्ट्र	मुंबई	मुंबई	प्लॅास्टीक उत्पादने
२००	महाराष्ट्र	नागपूर	नागपूर	यंत्रमाग
२०१	महाराष्ट्र	नागपूर	नागपूर	अभियांत्रिकी आणि जोडणी
२०२	महाराष्ट्र	नागपूर	नागपूर	स्टील फर्निचर
२०३	महाराष्ट्र	नागपूर	नागपूर	तयार कपडे
२०४	महाराष्ट्र	नागपूर	नागपूर	हँडटूल्स
२०५	महाराष्ट्र	नागपूर	नागपूर	अन्न प्रक्रिया
२०६	महाराष्ट्र	नांदेड	नांदेड	दाळ गिराणी
२०७	महाराष्ट्र	नासिक	मालेगाव	यंत्रमाग
२०८	महाराष्ट्र	नासिक	नासिक	स्टील फर्निचर
२०९	महाराष्ट्र	पुणे	पुणे	वाहनांचे भाग
२१०	महाराष्ट्र	पुणे	पुणे	इलेक्ट्रॉनिक वस्तू
२११	महाराष्ट्र	पुणे	पुणे	अन्नोत्पादने
२१२	महाराष्ट्र	पुणे	पुणे	तयार कपडे

२१३	महाराष्ट्र	पुणे	पुणे	फार्मास्युटीकल्स-बल्क ड्रग्स
२१४	महाराष्ट्र	पुणे	पुणे	फायबर ग्लास
२१५	महाराष्ट्र	रत्नागिरी	रत्नागिरी	डबाबंद व प्रक्रिया केलेले मासे
२१६	महाराष्ट्र	सांगली	सांगली	पोलादी सळ्या
२१७	महाराष्ट्र	सांगली	माधवनगर	यंत्रमाग
२१८	महाराष्ट्र	सातारा	सातारा	कातडी कमावणे
२१९	महाराष्ट्र	सोलापूर	सोलापूर	यंत्रमाग
२२०	महाराष्ट्र	सिंधुदुर्ग	सिंधुदुर्ग	काजुवरील प्रक्रिया
२२१	महाराष्ट्र	सिंधुदुर्ग	सिंधुदुर्ग	तांब्याचा मुलामा दिलेली तार
२२२	महाराष्ट्र	ठाणे	भिवंडी	यंत्रमाग
२२३	महाराष्ट्र	ठाणे	कल्याण	मिठाई केक
२२४	महाराष्ट्र	ठाणे	वाशिंद	रसायने
२२५	महाराष्ट्र	ठाणे	तारापूर,ठाणे-बेलापूर	फार्मास्युटीकल्स-बल्क ड्रग्स
२२६	महाराष्ट्र	ठाणे	ठाणे	सागरी अन्न
२२७	महाराष्ट्र	वर्धा	वर्धा	विद्रावक तेल
२२८	महाराष्ट्र	यवतमाळ	यवतमाळ	दाळ गिराणी
२२९	मध्य प्रदेश	भोपाळ	भोपाळ	अभियांत्रिकी उपकरणे
२३०	मध्य प्रदेश	देवास	देवास	इलेक्ट्रॉनिक वस्तू
२३१	मध्य प्रदेश	पूर्व निमार	बुऱ्हानपुर	यंत्रमाग
२३२	मध्य प्रदेश	ईंदौर	ईंदौर	फार्मास्युटीकल्स-बल्क ड्रग्स
२३३	मध्य प्रदेश	ईंदौर	ईंदौर	तयार कपडे
२३४	मध्य प्रदेश	ईंदौर	ईंदौर	अन्न प्रक्रिया
२३५	मध्य प्रदेश	ईंदौर	पिठमपुर	वाहनांचे भाग
२३६	मध्य प्रदेश	जबलपूर	जबलपूर	तयार कपडे
२३७	मध्य प्रदेश	जबलपूर	जबलपूर	यंत्रमाग
२३८	मध्य प्रदेश	ऊज्जैन	ऊज्जैन	यंत्रमाग
२३९	ओरिसा	बालनगीर	बालनगीर	भात गिराणी
२४०	ओरिसा	बालसोरे	बालसोरे	भात गिराणी
२४१	ओरिसा	बालसोरे	बालसोरे	यंत्रमाग
२४२	ओरिसा	कुट्टक	कुट्टक	भात गिराणी
२४३	ओरिसा	कुट्टक	कुट्टक	रसायने आणि फार्मास्युटिकल्स
२४४	ओरिसा	कुट्टक	कुट्टक(जगतपुर)	अभियांत्रिकी आणि जोडणी
२४५	ओरिसा	कुट्टक	कुट्टक	मसाले
२४६	ओरिसा	धेनकनाल	धेनकनाल	यंत्रमाग
२४७	ओरिसा	गंजम	गंजम	यंत्रमाग

२४८	ओरिसा	गंजम	गंजम	भात गिराणी
२४९	ओरिसा	कोरापुत	कोरापुत	भात गिराणी
२५०	ओरिसा	पुरी	पुरी	भात गिराणी
२५१	ओरिसा	संभालपुर	संभालपुर	भात गिराणी
२५२	पंजाब	अम्रुतसर	अम्रुतसर	भात गिराणी
२५३	पंजाब	अम्रुतसर	अम्रुतसर	टाकाऊ धागे
२५४	पंजाब	अम्रुतसर	अम्रुतसर	यंत्रमाग
२५५	पंजाब	फतेहगड साहिब	मंडी गोविंदगड	स्टील रि-रोलिंग
२५६	पंजाब	गुरुदासपुर	बतला,	मशीन टूल्स
२५७	पंजाब	गुरुदासपुर	बतला, गुरुदासपुर	भात गिराणी
२५८	पंजाब	गुरुदासपुर	बतला	कास्टींग्स आणि फोर्जिंग
२५९	पंजाब	जालंधर	जालंधर	खेळांचे साहित्य
२६०	पंजाब	जालंधर	जालंधर	अभियांत्रिकी उपकरणे
२६१	पंजाब	जालंधर	जालंधर	हँडटूल्स
२६२	पंजाब	जालंधर	जालंधर	रबर वस्तु
२६३	पंजाब	जालंधर	जालंधर	लाकडी उत्पादन फर्निचर
२६४	पंजाब	जालंधर	जालंधर	कातडी कमावणे
२६५	पंजाब	जालंधर	जालंधर	चामड्याची पादत्राणे
२६६	पंजाब	जालंधर	जालंधर	शल्य साधने ,उपकरणे
२६७	पंजाब	कपुरथला	कपुरथला	भात गिरणी
२६८	पंजाब	कपुरथला	फगवारा	डिझेल इंजिन्स
२६९	पंजाब	लुधियाना	लुधियाना	वाहनांचे भाग
२७०	पंजाब	लुधियाना	लुधियाना	सायकलचे भाग
२७१	पंजाब	लुधियाना	लुधियाना	होजियरी
२७२	पंजाब	लुधियाना	लुधियाना	शिलाई यंत्रांचे भाग
२७३	पंजाब	लुधियाना	लुधियाना	औद्योगिक फास्टनर्स
२७४	पंजाब	लुधियाना	लुधियाना	हँडटूल्स
२७५	पंजाब	लुधियाना	लुधियाना	मशिन टूल्स
२७६	पंजाब	लुधियाना	लुधियाना	फोर्जिंग
२७७	पंजाब	लुधियाना	लुधियाना	इलेक्ट्रोप्लेटींग
२७८	पंजाब	मोगा	मोगा	गहू झोडपणी यंत्र
२७९	पंजाब	पटियाला	पटियाला	अभियांत्रिकी उपकरणे
२८०	पंजाब	पटियाला	पटियाला	कापण्याचे सहित्य
२८१	पंजाब	संगरुर	संगरुर	भात गिराणी
२८२	राजस्थान	अलवार,स.माधोपुर, भरतपुर	अलवार,स.माधोपर, भरतपुर पट्टा	तेल गिरणी

२८३	राजस्थान	अजमेर	किशनगड	संगमरवरी स्लॅब्स
२८४	राजस्थान	अजमेर	किशनगड	यंत्रमाग
२८५	राजस्थान	अलवार	अलवार	रसायने
२८६	राजस्थान	बिकानेर	बिकानेर	पापड,मूगवडी खारे पदार्थ
२८७	राजस्थान	बिकानेर	बिकानेर	प्लास्टर ऑफ पॅरीस
२८८	राजस्थान	दौसा	महुआ	वाळूकाश्म
२८९	राजस्थान	गंगानगर	गंगानगर	अन्न प्रक्रिया
२९०	राजस्थान	जयपूर	जयपूर	रत्ने व अलंकार
२९१	राजस्थान	जयपूर	जयपूर	बॉल बेअरिंग
२९२	राजस्थान	जयपूर	जयपूर	विद्युत अभियांत्रिकी उपकरण,
२९३	राजस्थान	जयपूर	जयपूर	अन्नोत्पादने
२९४	राजस्थान	जयपूर	जयपूर	कपडे
२९५	राजस्थान	जयपूर	जयपूर	चुना
२९६	राजस्थान	जयपूर	जयपूर	यंत्र अभियांत्रिकी उपकरणे
२९७	राजस्थान	झलावार	झलावार	संगमरवरी स्लॅब्स
२९८	राजस्थान	नागौर	नागौर	हँडटूल्स
२९९	राजस्थान	सिकार	शिखवटी	लाकडी फर्निचर
३००	राजस्थान	सिरोही	सिरोही	संगमरवरी स्लॅब्स
३०१	राजस्थान	उदयपुर	उदयपुर	संगमरवरी स्लॅब्स
३०२	तामिळनाडु	चेन्नई	चेन्नई	वाहनांचे भाग
३०३	तामिळनाडु	चेन्नई	चेन्नई	चामड्याच्या वस्तू
३०४	तामिळनाडु	चेन्नई	चेन्नई	इलेट्रोप्लेटींग
३०५	तामिळनाडु	कोईम्बतुर	कोईम्बतुर	डिझेल इंजिन्स
३०६	तामिळनाडु	कोईम्बतुर	कोईम्बतुर	कृषी साधने
३०७	तामिळनाडु	कोईम्बतुर	तिरुपुर	होजियरी
३०८	तामिळनाडु	कोईम्बतुर	कोईम्बतुर	मशिन टूल्स
३०९	तामिळनाडु	कोईम्बतुर	कोईम्बतुर	कास्टींग्स आणि फोर्जिंग
३१०	तामिळनाडु	कोईम्बतुर	कोईम्बतुर,पल्लडम,कन्नम पलयम	यंत्रमाग
३११	तामिळनाडु	कोईम्बतुर	कोईम्बतुर	ओली दळण यंत्रे
३१२	तामिळनाडु	ईरोडे	सुरमपत्ती	यंत्रमाग
३१३	तामिळनाडु	करुर	करुर	यंत्रमाग
३१४	तामिळनाडु	मदुराई	मदुराई	तयार कपडे
३१५	तामिळनाडु	मदुराई	मदुराई	भात गिराणी
३१६	तामिळनाडु	मदुराई	मदुराई	दाळ गिरणी
३१७	तामिळनाडु	नमक्कल	थिरुचेन्गोडे	शिडे ढोलकाठ्या
३१८	तामिळनाडु	सलेम	सलेम	तयार कपडे,
३१९	तामिळनाडु	सलेम	सलेम	खळ व साबुदाणे

३२०	तामिळनाडु	थंजवुर	थंजवुर	भात गिराणी
३२१	तामिळनाडु	तिरुचिरप्पल्ली	तिरुचिरप्पल्ली	अभियांत्रिकी उपकरणे
३२२	तामिळनाडु	तिरुचिरप्पल्ली	तिरुचिरप्पल्ली (नागरी)	कृत्रिम हिरे
३२३	तामिळनाडु	तुतिकोरीन	कोविलपथी	आगपेट्या व फटाके
३२४	तामिळनाडु	वेल्लोरे	अंबुर,वनियमबडी,पल्लर व्हॅली	चामड्याच्या वस्तू
३२५	तामिळनाडु	विर्धुनगर	राजपलयम	सूतगिरणी (विशिष्ट जाडीचे कापाड)
३२६	तामिळनाडु	विर्धुनगर	विर्धुनगर	टिनाचे डबे
३२७	तामिळनाडु	विर्धुनगर	शिवकाशी	छपाई
३२८	तामिळनाडु	विर्धुनगर	शिवकाशी	आगपेट्या व फटाके
३२९	तामिळनाडु	विर्धुनगर	श्रीविल्लिपुथुर	स्नानाचा साबण
३३०	उत्तर प्रदेश	आग्रा	आग्रा	फाउंड्री
३३१	उत्तर प्रदेश	आग्रा	आग्रा	चामड्याची पादत्राणे
३३२	उत्तर प्रदेश	आग्रा	आग्रा	यंत्र अभियांत्रिकी उपकरणे
३३३	उत्तर प्रदेश	अलीगड	अलीगड	पितळ व गनमेटलचे पुतळे
३३४	उत्तर प्रदेश	अलीगड	अलीगड	कुलुपे
३३५	उत्तर प्रदेश	अलीगड	अलीगड	इमारतीसाठी लागणारे धातु सामान
३३६	उत्तर प्रदेश	अलाहबाद	मऊ	यंत्रमाग
३३७	उत्तर प्रदेश	अलाहबाद	मऊ	चामड्याच्या वस्तू
३३८	उत्तर प्रदेश	बंदा	बंदा	यंत्रमाग
३३९	उत्तर प्रदेश	बुलन्दशह्रर	खुर्जा	चिनीमातीच्या वस्तु
३४०	उत्तर प्रदेश	फिरोजाबाद	फिरोजाबाद	काचेची उत्पादने
३४१	उत्तर प्रदेश	गौतम बुध्द नगर	नोयडा	इलेक्ट्रॉनिक वस्तू
३४२	उत्तर प्रदेश	गौतम बुध्द नगर	नोयडा	खेळणी
३४३	उत्तर प्रदेश	गौतम बुध्द नगर	नोयडा	रसायने
३४४	उत्तर प्रदेश	गौतम बुध्द नगर	नोयडा	विद्युत उपकरणे
३४५	उत्तर प्रदेश	गौतम बुध्द नगर	नोयडा	कपडे
३४६	उत्तर प्रदेश	गौतम बुध्द नगर	नोयडा	यंत्र अभियांत्रिकी उपकरणे
३४७	उत्तर प्रदेश	गौतम बुध्द नगर	नोयडा	पॅकेजिंग सामग्री
३४८	उत्तर प्रदेश	गौतम बुध्द नगर	नोयडा	प्लॉस्टीक उत्पादने
३४९	उत्तर प्रदेश	गाझीयाबाद	गाझीयाबाद	रसायने
३५०	उत्तर प्रदेश	गाझीयाबाद	गाझीयाबाद	यंत्र अभियांत्रिकी

				उपकरणे
३५१	उत्तर प्रदेश	गाझीयाबाद	गाझीयाबाद	पॅकेजिंग सामग्री
३५२	उत्तर प्रदेश	गोरखपूर	गोरखपूर	यंत्रमाग
३५३	उत्तर प्रदेश	हथ्रास	हथ्रास	शीटवर्क (गोल दिवे)
३५४	उत्तर प्रदेश	झांशी	झांशी	यंत्रमाग
३५५	उत्तर प्रदेश	कनौज	कनौज	सुगंधीद्रव्ये व इसेंशियल ऑइल
३५६	उत्तर प्रदेश	कानपूर	कानपूर	सॅडलरी
३५७	उत्तर प्रदेश	कानपूर	कानपूर	कापडी होजियरी
३५८	उत्तर प्रदेश	कानपूर	कानपूर	चामड्याच्या वस्तू
३५९	उत्तर प्रदेश	मीरट	मीरट	खेळाचे साहित्य
३६०	उत्तर प्रदेश	मीरट	मीरट	कात्र्या
३६१	उत्तर प्रदेश	मुरादाबाद	मुरादाबाद	पितळी आणि जर्मन भांडी
३६२	उत्तर प्रदेश	मुज्जफ्फरनगर	मुज्जफ्फरनगर	भात गिराणी
३६३	उत्तर प्रदेश	सहरनपूर	सहरनपूर	भात गिराणी
३६४	उत्तर प्रदेश	सहरनपूर	सहरनपूर	लाकूड काम
३६५	उत्तर प्रदेश	वाराणशी	वाराणशी	शीटवर्क (गोल दिवे)
३६६	उत्तर प्रदेश	वाराणशी	वाराणशी	यंत्रमाग
३६७	उत्तर प्रदेश	वाराणशी	वाराणशी	कृषी साधने
३६८	उत्तर प्रदेश	वाराणशी	वाराणशी	विद्युत पंखे
३६९	उत्तरांचल	डेहराडून	डेहराडून	मिनिएचर व्हॅक्युम बल्ब
३७०	उत्तरांचल	हरीद्वार	रूरकी	सर्वेक्षणाची साधाने
३७१	उत्तरांचल	उधमसिंग नगर	रुद्रपूर	भात गिराणी
३७२	पश्चिम बंगाल	बनकुरा	बारजोरा	मच्छीमारीचे गळ (माहिती)
३७३	पश्चिम बंगाल	एचएमसी आणि बॅली महानगर एरिया	होवऱ्हा	फाउंड्री
३७४	पश्चिम बंगाल	होवऱ्हा	बारगचिया,मनसिंघपूर, हंतल,साहदतपूर आणि जगतबाल्लावपुर	कुलुपे
३७५	पश्चिम बंगाल	होवऱ्हा	एचएमसी आणि बॅली महानगर एरिया सेवोक रोड	स्टील रि-रोलिंग
३७६	पश्चिम बंगाल	होवऱ्हा	दोमजुर	कृत्रिम व खरे दागिणे
३७७	पश्चिम बंगाल	कूच बिहार	कूच बिहार-१,तुफानगंज, मथबंघा, मेख्लिगंज	सितलपाटी फर्निचर
३७८	पश्चिम बंगाल	कलकत्ता	वेल्लिंगटन, खान्पुर	विद्युत पंखे

३७९	पश्चिम बंगाल	कलकत्ता	सोवाबाजार, कोस्सिपुर	होजियरी
३८०	पश्चिम बंगाल	कलकत्ता	मेतियाबुरुज, वार्ड नं.१३८ ते १४१	तयार कपडे
३८१	पश्चिम बंगाल	कलकत्ता	तिलजला, तोपसिया, फूलबगन	चामड्याच्या वस्तू
३८२	पश्चिम बंगाल	कलकत्ता	दस्पारा(उल्ताडंगा), अहिरीतोला	दाळ गिरणी
३८३	पश्चिम बंगाल	कलकत्ता	तलताला, लेनिन, सरानी	यंत्र अभियांत्रिकी उपकरणे
३८४	पश्चिम बंगाल	कलकत्ता	बोवबाजार, कालीघाट	लाकडी उत्पादने
३८५	पश्चिम बंगाल	नादिया	मतियरी, धर्मादा, नाबद्विप	कांशाची भांडी
३८६	पश्चिम बंगाल	नादिया	रानाघाट	यंत्रमाग
३८७	पश्चिम बंगाल	पुरुलिया	झाल्दा प्रॉपर, पुरुलिया,बेगुनकोदारव तानासी.	हँड टुल्स
३८८	पश्चिम बंगाल	दक्षिण २४ पारगनाज	कल्यानपूर, पुरंदरपूर,धोपागाची	शल्य साधने, उपकरणे.

परिशिष्ट ४

लघु आणि मध्यम उद्योगांना क्रेडीटला वेग देण्यासाठी पॉलीसी पॅकेजेस

लघु उद्योग (एसएसआय) सुमारे ८००० उत्पादने तयार करतात, औद्यागिक उत्पादनातील ४० टक्के वाटा उचलतात आणि शेतीनंतरच्या सर्वाधिक रोजगाराच्या संधी उपलब्ध करून देतात. त्यामुळे हे क्षेत्र देशाला जागतिक वर्चस्व प्रस्थापित करण्यासाठी स्थानिक स्पर्धात्मक फायदे घेण्याची संधी उपलब्ध करून देते. हे पैलू मान्य करून, किमान राष्ट्रीय समान कार्यक्रमाने, लघु उद्योग क्षेत्राच्या विकासाला गति देण्यासाठी खालील घोषणा केल्या आहेत.

"घरगुती आणि कारागीरी निर्मितीला अधिक तंत्रशास्त्रीय, गुंतवणूक आणि विपणनाचा आधार दिला जाईल. लघु उद्योग क्षेत्राला इंस्पेक्टर राजपासून मुक्त केले जाईल आणि संपूर्ण क्रेडीट, तंत्रशास्त्रीय आणि विपणनसाठी मदत दिली जाईल. महत्त्वाच्या औद्योगिक समूहातील पायाभूत सुविधांच्या गुणवर्धनाकडे तातडीने लक्ष दिले जाईल."

२. एसएसआय कडून एसएमइकडे : नवीन परिवर्तनाचा दिशादर्शक

२.१ सरकारी धोरण त्याचप्रमाणे क्रेडीट धोरण आजपर्यंत लघु उद्योग क्षेत्रातील उत्पादक युनीटसवर केंद्रीभूत झालेले होते. जागतिक व्यापारातील सीमा कमी झाल्यामुळे उद्योगांचा किमान क्षमता स्तर उंचावला आहे. जागतिक स्तरावर स्पर्धात्मक राहण्यासाठी युनीटचा आकार आणि वापरलेले तंत्रशास्त्र हे फर्मसाठी अत्यंत महत्त्वाचे आहे. लघु उद्योगाची व्याख्या परत एकदा तपासण्याची गरज आहे आणि सेवा आणि व्यापार क्षेत्राला धोरणाच्या कक्षेत आणण्याची गरज आहे. जागतिक पध्दतीला अनुसरून, क्षेत्राची सध्याची संकल्पना विस्तृत करण्याची सुध्दा गरज आहे आणि लघु आणि मध्यम क्षेत्राच्या (एसएमइज) संयुक्त क्षेत्रात मध्यम क्षेत्राचा समावेश करणे आवश्यक आहे. एक सर्वसमावेशक विधेयक, ज्यामुळे लघु उद्योगाकडून लघु आणि मध्यम उद्योगाकडे परिवर्तन शक्य होईल, लोकसभेच्या विचाराधीन आहे. मध्यंतरीच्या काळात, भारतीय रिझर्व्ह बँकेने एक अंतर्गत गट स्थापन केला होता ज्याने शिफारशी केल्या आहेतः

"चालू एसएसआय/लहान उद्योग व्याख्या चालू ठेवता येईल. एसएसआय मर्यादेच्या बाहेरील आणि रु. १० कोटीर्यंत संयंत्रे आणि यंत्रसामग्रीत गुंतवणूक असणाऱ्या उद्योगांना मध्यम उद्योग(एमइ) मानता येईल. स्मॉल अँड मिडीयम एंटरप्राइझेस डेवलपमेंट बिलाचे कायद्यात रुपांतर झाल्यानंतर व्याख्येचे पुनरावलोकन करता येईल. केवळ एसएसआयला वित्तपुरवठा प्राधान्यता क्षेत्रात समाविष्ट करण्यात येईल."

२.२ बँकिंग क्षेत्राद्वारे देण्यात येणाऱ्या क्रेडीट सुविधेच्या संबंधातील शिफारस स्वीकारण्याचे आणि त्यानुसार बँकांच्या लघु आणि मध्यम उद्योगाना क्रेडीटच्या एकूण धोरणाच्या चौकटीअंतर्गत, लघु आणि मध्यम अशा दोन्ही उद्योगाना क्रेडीटचा प्रवाह वाढविण्यासाठी धोरण आखण्यासाठी बँकांना कळविण्यासाठी भारतीय रिझर्व्हबँकेला विनंती करण्याचे प्रस्तावित आहे.

२.३ लघु आणि मध्यम उद्योगांना सामना करावा लागत असणारी आव्हाने खालील प्रमाणे मांडता येतील.

अ. लघु आणि मध्यम उद्योग, खास करून लघु उद्योगाच्या लहान क्षेत्राला आर्थिक माहितीच्या अभावामुळे आणि अनौपचारिक व्यवसाय पद्धतींमुळे वित्तपुरवठा कमी असतो. एसएमइकडे खाजगी समभाग आणि व्हेंचर कॅपिटलचा सुद्धा अभाव असतो आणि दुय्यम बाजारातील साधनांचा अत्यंत मर्यादित पुरवठा असतो.

ब. एसएमइना त्यांच्या निविष्टी तसेच उत्पादनांसाठी विस्कळित बाजाराचा सामना करावा लागतो आणि बाजारातील चढउताराला ते बळी पडू शकतात.
क. एसएमइजना आंतरराज्य आणि आंतरराष्ट्रीय बाजारात सहज पोचणे शक्य नसते.
ड. तंत्रशास्त्र आणि नवीन कल्पना एसएमइजपर्यंत मर्यादित प्रमाणात पोचतात. त्यांना उत्तम जागतिक व्यापारी पद्धतींची जाणीव नसते.

इ. एसएमइच्या बाबतीत मोठ्या प्रमाणावरील खरेदीदारांकडून देय रकमा/देयकांच्या प्रदानात फारतच दिरंगाई केली जाते. वित्तीय क्षेत्राच्या डिरेग्युलेशनमुळे, एसएमइ क्षेत्राच्या क्रेडीटच्या गरजा पुरविण्याची बँकांची क्षमता त्यापायी होणाऱ्या व्यवहाराच्या खर्चावर, सक्षम वसूली प्रक्रिया आणि उपलब्ध सुरक्षा यावर अवलंबून असते. एसएमइजच्या क्रेडीट आणि वित्तपुरवठ्याच्या गरजांकडे बँकिंग क्षेत्राने तातडीने लक्ष पुरविण्याची गरज आहे.

३. योग्य किंमतीला एसएमइजना क्रेडीटची राशी वाढविण्यासाठी उपाय

३.१ एसएमइजना क्रेडिटमध्ये वर्षागणिक किमान २० % वाढीचे लक्ष्य गाठण्यासाठी सार्वजनिक क्षेत्रातील बँकांना एसएएमइजना निधी पुरविण्यासाठी त्यांची स्वतःची लक्ष्ये निश्चित करण्यास साांगण्यात येईल. एसएमइ क्षेत्राला २००४-०५ मधील रु. ६७,६०० कोटींवरून क्रेडिटचा प्रवाह २००९-१० मध्ये म्हणजेच ५ वर्षांच्या आत, दुप्पट करून रु. १३५,२०० कोटींवर नेणे हे उद्दिष्ट आहे.

३.२ सार्वजनिक क्षेत्रातील बँकांना उद्योगाच्या क्रेडिट श्रेणीकरणाशी क्रेडिटचा खर्च जोडून श्रेणीकरणाची पारदर्शक पद्धत अनुसरण्यास सांगण्यात येईल.

३.३ क्रेडिट इन्फर्मेशन ब्युरो (इंडिया) लि. (सीबील) च्या सहकार्याने सीडबी क्रेडिट श्रेणीकरण एजन्सीची स्थापण्याचे कार्य पूर्ण करील.

३.४ इंडियन बँक्स असोशिएशन (आयबीए) च्या सहकार्याने सीडबी निश्चित केलेल्या प्रत्येक समूहातील जोखमीवरील सामान्य माहिती गोळा करील आणि एकत्रित करील आणि सर्व लघु (लहानसह) उद्योगांसाठी आयटी-सक्षम उपयोजिता, मूल्यन आणि संनियंत्रण यंत्रणा विकसित करील. त्यामुळे व्यावहारिक खर्च कमी होण्यास त्याचप्रमाणे समूहातील लघु (लहानसह) उद्योगाना क्रेडिटचा प्रवाह वाढविण्यास मदत होईल.

३.५ नॅशनल स्मॉल इंडस्ट्रीज कॉर्पोरेशनने एसएसआय युनीटसनी प्रतिष्ठित क्रेडिट श्रेणीकरण एजन्सीजकडून स्वतःच क्रेडिट श्रेणीकरण करून घ्यावे यासाठी त्याना प्रोत्साहन देण्यासाठी नुकतीच एक क्रेडिट श्रेणीकरण योजना सुरू केली आहे. या श्रेणीकरणाचा उचित प्रकारे आणि उपलब्धतेनुसार विचारात घ्याव्यात आणि सोयिस्कर रित्या त्यांच्या दरांची पुनर्रचना करावी असे सार्वजनिक क्षेत्रातील बँकांना सांगण्यात येईल.

३.६ सीडबीने एसएमइजसाठी क्रेडिट प्रस्तावांच्या जोखीम निर्धारणासाठी एक क्रेडिट ॲप्रेझल आणि रेटींग टूल (सीएआरटी) त्याचप्रमाणे एक रिस्क ॲसेसमेंट मॉडेल (आरएएम) आणि एक सर्वंकष श्रेणीकरण नमुना विकसित केला आहे. सार्वजनिक क्षेत्रातील बँकांना या नमुन्यांचा योग्य असेल त्याप्रमाणे उपयोग करून घेण्यास आणि त्यांचा व्यावहारिक खर्च कमी करण्यासाठी सांगण्यात येईल.

४. औपचारिक क्रेडिटचे आऊटरिचः नवीन खाती उघडणे

६७,००० हून अधिक शाखा असलेल्या व्यावसायिक बँका (विभागीय ग्रामीण बँकांसहित), प्रत्येक वर्षी त्यांच्या प्रत्येक निम-शहरी/शहरी शाखेत सरसरीने किमान ५ नवीन लहान, लघु आणि मध्यम उद्योगाना क्रेडिटचे संरक्षण देण्याचा निकराचा प्रयत्न करतील.

---

५. आजारी युनीटसना परत निरोगी बनविण्याची परिचर्याः कर्जाची पुनर्रचना

रिझर्व्ह बँक कर्जाच्या पुनर्रचनेसाठी यंत्रणेबाबत सविस्तर मार्गदर्शक तत्त्वे निर्गमित करील जेणेकरून सर्व पात्र लघु आणि मध्यम उद्योगांच्या कर्जांची पुनर्रचना, बँकिंग क्षेत्रातील कॉर्पोरेट डेब्ट रिस्ट्रक्चरिंग (सीडीआर) पेक्षा कमी अनुकूल नसलेल्या अटींवर केली जाईल याची खात्री करता येईल. ॠणको युनीटने तशा अर्थाची विनंती केल्यानंतर पुनर्रचना केली जाईल. औद्योगिक युनीटस जर जीवनक्षम किंवा संभाव्य जीवनक्षम असतील तर “लॉस अकाउंटस” अशी वर्गीकृत केलेली खाती वगळता सर्व खाती पुनर्रचनेला पात्र असतील.

रिझर्व्ह बँकेच्या मार्गदर्शक तत्त्वांच्या आधारे, बँका त्यांच्या संचालक मंडळाच्या मंजूरीने खात्यांच्या पुनर्रचनेबाबत अधिक उदार धोरण तयार करू शकतील. बँकानी त्यांची स्वतःची धोरणे तयार करीपर्यंत, रिझर्व्हबँकेची मार्गदर्शक तत्त्वे प्रचालनीय असतील.

बँकांच्या नोंदवह्यात मार्च ३१, २००४ रोजी असल्याप्रमाणे असलेल्या लघु उद्योग एनपीए खात्याना लागू करण्यासाठी एक-समयी तडजोड योजना सुरू करण्यात येईल. ही योजना मार्च ३१ २००६ पर्यंत अंमलात राहील.

६. सुविधाजनक उपाय

एसएसआय युनीटसच्या कर्जासाठी अर्जाची विल्हेवाट लावण्यासाठी बँकानी घ्यावयाचा वेळ, ज्या मर्यादेपर्यंत सांपार्श्विक-मुक्त आणि संयुक्त कर्ज मंजूर करणे बँकांना बंधनकारक आहे, एसएसआय युनीटसना खेळत्या भांडवलाची मर्यादा ठरविण्यासाठी नियम, प्रत्येक जिल्ह्यात किमान एक एसएसआय विशेष शाखा उघडणे, वगैरेवर रिझर्व्ह बँकेने मार्च २००५ मध्ये एक सविस्तर महापरिपत्रक निर्गमित केले आहे. ही मार्गदर्शक तत्त्वे किमान निदर्शक समजून बँका एसएमइ क्षेत्राच्या संबंधात सर्वंकष आणि अधिक उदार धोरण तयार करतील. बँका असे धोरण तयार करीपर्यंत रिझर्व्ह बँकेची अस्तित्वातील मार्गदर्शक तत्त्वे बँकानी एसएमइ युनीटसना मंजूर केलेल्या किवा मंजूर करण्यात येणाऱ्या अग्रिमाना लागू राहतील.

---

७. लघु उद्योगांसाठी क्रेडिट हमी निधी न्यास योजना (सीजीटीएसआय)

सद्यस्थितीत, बँकांसारख्या, कर्जदात्या संस्थांच्या सदस्याना (एमएलआयज)सीजीटीएसआय तर्फे नवीन आणि विद्यमान एसएस्सआय युनीटस/आयटी/सॉफ्टवेअर युनीटस/लघु उद्योग सेवा व्यवसाय उद्योग (एसएसएसबीइज) याना सांपार्श्विकाविना आणि/किंवा तृतीय पक्षी हमीविना एमएलआयजनी दिलेल्या रु. २५ लाखांपर्यंतच्या मुदत कर्जाच्या आणि/किंवा खेळत्या भांडवलाच्या सुविधेच्या बाबतीत कसूर केलेल्या रकमेच्या ७५ % च्या हमीचे संरक्षण पुरविण्यात आले आहे. सध्या सीजीटीएसआय एमएलआयजकडून एक-समयी हमी शुल्क

२.५ % आणि मंजूर केलेल्या क्रेडिट सुविधेच्या ०.७५ % वार्षिक सेवा शुल्क घेते. ऋणकोंपैकी दुर्बळ गटांसाठी, विशेषतः लहान युनीटससाठी, हमीचा खर्च कमी करण्याच्या उद्देशाने, सीजीटीएसआयला (१) रु. २ लाखांपर्यंत कर्जासाठी, (२) पात्र महिला उद्योजकांसाठी, आणि (३) उत्तर पूर्व विभाग (सिक्कीम) आणि जम्मू आणि काश्मीर मध्ये स्थित असणाऱ्या पात्र ऋणकोंसाठी, सर्वांसाठी एक-समयी शुल्क २.५ % वरून १.५ % पर्यंत कमी करण्यास सांगण्यात येईल. त्यापुढे, सार्वजनिक क्षेत्रातील बँकांना (१) रु. २ लाखांपर्यंत कर्जाच्या बाबतीतील, (२) पात्र महिला उद्योजकाच्या बाबतीतील, आणि (३) उत्तर पूर्व विभाग (सिक्कीम) आणि जम्मू आणि काश्मीर मध्ये स्थित असणाऱ्या पात्र ऋणकोंच्या बाबतीतील, सर्वांसाठी हमीच्या संबंधातील ०.२५ % पेक्षा अधिक असलेले वार्षिक सेवा शुल्क शोषून घेण्यासाठी प्रोत्साहन दिले जाईल.

---

८. समुह आधारित दृष्टीकोन

एसएमइ क्षेत्राला वित्तपुरवठा करताना समूह आधारित दृष्टीकोनामुळे व्यावहारिक खर्च कमी होण्याचा आणि जोखीम सौम्य होण्याचा संभव असतो. सुमारे ३८८ समूह आधीच निश्चित करण्यात आले आहेत. समूह आधारित दृष्टीकोन आता आग्रहाचा भाग मानला जाईल. एसएमइ वित्तपुरवठ्यात बँका वाढत्या प्रमाणात समुह-आधारित दृष्टिकोन स्वीकारतील. सार्वजनिक खाजगी भागीदारीतून समूहातील पायाभूत सुविधांच्या विकासासाठी वित्तपुरवठ्याचे पर्याय विस्तृत करण्यासाठी, सीडबी हितसंबंधियांशी सल्लामसलत करून योजना तयार करील.

निवडक समूहात लघु उद्योग वित्तीय केंद्रे स्थापन करण्यासाठी सीडबीने आधीच प्रक्रिया सुरू केली आहे. प्रत्येक समूहाचे जोखीम चरित्र व्यावसायिक श्रेणीकरण एजन्सीतर्फे अभ्यासले जाईल आणि असे जोखीम चरित्र अहवाल व्यावसायिक बँकांना उपलब्ध करून दिले जातील. जिल्ह्यातील प्रत्येक आघाडीची बँक किमान एक समूह दत्तक घेण्याबाबत विचार करील.

---

९. वॉचडॉग्सची स्थापना करणेः संनियंत्रण आणि पुनरावलोकन

खालील पर्यवेक्षकीय व्यवस्थेची खात्री केली जाईलः

अ. भारतीय रिझर्व्ह बँकेतील स्टॅन्डिंग ॲडवायजरी समिती आणि बँकेच्या मुख्यालयातील तसेच महत्त्वाच्या विभागीय केद्रातील कक्षांसारख्या एसएसआय क्षेत्राला क्रेडिटच्या पुनरावलोकनासाठी विद्यमान संस्थात्मक व्यवस्था अधिक कठोर आणि नियमित केल्या जातील. त्या लघु आणि मध्यम उद्योगाना क्रेडिटाच्या प्रवाहाचे सुद्धा पुनरावलोकन करतील.

ब. एसएमइ वित्तपुरवठा आणि आजारी लघु (एसएसआय) आणि मध्यम युनीटसच्या पुनर्वसनासाच्या प्रगतीचा आढावा घेण्यासाठी आणि क्षेत्राला क्रेडिटच्या सुलभ प्रवाहातील कोंडी, काही असल्यास, फोडण्यासाठी अन्य बँका/वित्तीय संस्था आणि राज्य सरकारे यांच्याशी समन्वय साधण्यासाठी रिझर्व्ह बँक विभागीय कार्यालयात रिझर्व्ह बँकेचे विभागीय संचालक अध्यक्ष असलेल्या अधिकार दिलेल्या समित्यांची स्थापना करील. सदरहू विभागस्तरीय समित्या अशाच समित्यांच्या समूह/जिल्हा स्तरावरील आवश्यकतेविषयी निर्णय घेऊ शकतील.

क. उद्योजकाना बँक क्रेडिट सहजपणे उपलब्ध होण्यासाठी आणि बँक कर्मचाऱ्यांना आवश्यक त्या कौशल्याने सुसज्ज करण्यासाठी बँकांनी निश्चित केलेल्या समूहात/केंद्रात लघु उद्योगांचे प्राबल्य असलेल्या एसएसआय विशेष शाखा असेल याची खात्री करावी. विद्यमान एसएसआय विशेष शाखांनासुध्दा एसएमइ शाखा म्हणून पुनर्नियुक्त करता येईल.

ड. या क्षेत्रावर आवश्यक तो भर दिला जात आहे याची खात्री करण्यासाठी त्रैमासिक तत्त्वावर स्वतः निश्चित केलेली लक्ष्ये प्राप्त करण्यातील प्रगतीचा त्याचप्रमाणे पुनर्वसनाचा आणि एसएमइ खात्यांच्या पुनर्रचनेचा आढ़ावा घेण्यासाठी बँकांच्या बोर्डाना कळविण्यात येईल.

इ. अधिक प्रसारासाठी आणि सहज उपलब्धतेसाठी, बँकांच्या बोर्डानी तयार केलेली धोरणविषयक मार्गदर्शक तत्त्वे त्याचप्रमाणे रिझर्व्ह बँकेने निर्गमित केलेली मार्गदर्शक तत्त्वे/सूचना सार्वजनिक क्षेत्रातील संबंधित बँकांच्या त्याचप्रमाणे सीडबीच्या वेबसाइटवर प्रदर्शित केल्या जातील. बँकाना, त्या लघु उद्योजकांना देऊ करीत असलेल्या सुविधा/योजना त्यांच्या प्रत्येक शाखेत प्रदर्शित करण्यास सांगण्यात येईल.

परिशिष्ट

महापरिपत्रक

<u>एसएमइ क्षेत्राला कर्जे देणे</u>

महापरिपत्रकात एकत्रित केलेल्या परिपत्रकांची सूची

क्र.	परिपत्रक क्र.	दिनांक	विषय	परिच्छेद क्र.
१	आरपीसीडी.पीएलएएन.बीसी. ८४/०४.०९.०१/२००६-०७	३०.०४.२००७		१
२	आरपीसीडी.पीएलएनएफएस.बीसी. नं. ६३/०६.०२.३१/२००६-०७	०४.०४.२००७	मायक्रो, लघु आणि मध्यम उद्योगाना क्रेडीटचा प्रवाह - मायक्रो, स्मॉल अँड मिडीयम एन्टरप्राइझेस डेवलपमेंट (एमएसएमइडी), अधिनियम, २००६ ची अंमलबजावणी	१-१, ४,१३.६
३	आरपीसीडी.पीएलएनएफएस.बीसी. नं. ३५/०६.०२.३१/२००५-०६	२५.०८.२००५	लघु आणि मध्यम उद्योगांना क्रेडिट गतिंना करण्यासाठी पॉलिसी पॅकेज- वित्तमंत्र्यानी केलेली घोषणा (खाजगी क्षेत्र, विदेशी बँका आणि आरआरबीजसाठी)	४, १३.५
४	आरपीसीडी.पीएलएनएफएस.बीसी. नं. ३१/०६.०२.३१/२००५-०६	१९.०८.२००५	लघु आणि मध्यम उद्योगांना क्रेडिट गतिंना करण्यासाठी पॉलिसी पॅकेज- वित्तमंत्र्यानी केलेली घोषणा (सार्वजनिक क्षेत्रातील बँकांसाठी)	४, १३.५
५	आरपीसीडी.पीएलएनएफएस.बीसी. नं.१०१/०६.०२.३१/२००४-०५	२०.५.२००५	लघु उद्योग वित्तीय केंद्रांसाठी (एसइएफसीज) योजना	१,६,४,४,I II,६
६	आरपीसीडी.पीएलएन.बीसी. ६४/०४.०९.०१/२००४-०५	१५.१२.२००५	प्राधान्य क्षेत्राला कर्जे देणे- विनिर्दिष्टीत संस्थानी निर्गमित केलेल्या विशेष रोख्यात गुंतवणूक	I,६,४,४,I. ,६
७	आरपीसीडी.पीएलएनएफएस.बीसी. नं.६१/०६.०२.३१(डब्ल्यूजी)/२००४-०५	०८.१२.२००४	एसएसआय क्षेत्राला क्रेडिटच्या प्रवाहावर कार्यकारी गट- प्राधान्य क्षेत्रातील कर्तव्यात तुटीबद्दल सीडबीकडील ठेवींवर व्याजाचा दर	१.१.४७, १.४.८, III,.३.१, ३.५
८	आरपीसीडी.पीएलएनएफएस.बीसी. ४३/०६.०२.३१/२००४-०५	२६.१०.२००४	एसएसआय क्षेत्राशी संबंधित प्रतीभूत मत्तेत बँकांद्वारे गुंतवणूक	II,२.१,२, २,२.३
९	आरपीसीडी.पीएलएनएफएस.बीसी. २८/०६.०२.३१(डब्ल्यूजी)/२००४-	०४.०९.२००४	एसएसआयक्षेत्राला क्रेडीटवर कार्यकारी गट	४, १३.३२

	०५			
१०	आरपीसीडी.पीएलएनएफएस.बीसी. ४१/०४.०९.०१/२००३-०४	०३.११.२००३	प्राधान्य क्षेत्राला कर्जे देणे- तुटीसाठी सीडबीकडे ठेव	३.३.१
११	आरपीसीडी.पीएलएनएफएस.बीसी. ४०/०६.०२.३१/२००३-०४	०३.११.२००३	एसएसआयजना क्रेडिट सुविधा- पुढे एसएसआयजना कर्ज देण्याच्या हेतूसाठी बँकानी एनबीएफसीजना कर्जे देणे	१.१.४.९
१२	आरपीसीडी.पीएलएनएफएस.बीसी. ३९/०६.०२.८०/२००३-०४	०३.११.२००३	एसएसआयजना क्रेडिट सुविधा- सांपार्श्विक-मुक्त कर्ज	४.२.४
१३	आरपीसीडी.पीएलएनएफएस. ६२०/०६.०२.२८(१)/२००३-०४	११.०९.२००३	एसएसी मिटींग कृतीच्या मुद्द्यांची अंमलबजावणी -व्याज दर-स्तर तत्व	४ .५
१४	आरपीसीडी.पीएलएनएफएस. १/०६.०२.२८(१)/२००२-०३	१.०७.२००३	एसएसी मिटींग कृतीच्या मुद्द्यांची अंमलबजावणी- समूह निश्चीत करणे	४.२.९ ४,१३.३
१५	आरपीसीडी.पीएलएनएफएस. २२९२/०६.०२.२८(१)/२००३-०४	१३.०६.२००३	एसएसी मिटींग कृतीच्या मुद्द्यांची अंमलबजावणी – एसएसआयसाठी स्वयंनिश्चीत लक्ष्ये	३,१.१,१.१ , २.१.२
१६	आरपीसीडी.पीएलएनएफएस.बीसी २४/०६.०२.७७/२००२-०३	०४.१०.२००२	एसएसआयजना क्रेडिटचा प्रवाह – कर्जासाठी अर्जांच्या विल्हेवाटीसाठी वेळेची अनुसूचि	४.२.२
१७	डिबीओडी. नं. बीएल.बीसी.७४/२२.०१.००१/२००२	११.०३.२००२	सर्वसाधारण बँक शाखांचे एसएसआय विशेष शाखांमध्ये रूपांतर	४.२.६
१८	आरपीसीडी.पीएलएनएफएस.बीसी. नं.५८/०६.०२.८०/२००१-०२	२३.०१.२००२	सांपार्श्विक मुक्त कर्जे	४.२.४
१९	आरपीसीडी.पीएलएनएफएस.बीसी. ५७/०६.०४.०१/ २००१-०२	१६.०१.२००२	आजारी लघु उद्योगांच्या पुनर्वसनासाठी मार्गदर्शक तत्त्वे	४ २.८
२०	आयइसीडी.नं.५ /०८.१२.०१ / २०००-०१	१६.१०.२०००	एसएसआय क्षेत्राला क्रेडीटचा प्रवाह-मंत्र्यांच्या गटाचा निर्णय	४, २.८
२१	आरपीसीडी.पीएलएनएफएस.बीसी. ५७/०६.०२.३१/९९-२०००	०२.०२.२०००	प्राधान्यता क्षेत्राला कर्जे देणे – एसएसआय क्षेत्रात क्रेडीटची तैनात	१.१..१,१.२
२२	आरपीसीडी.पीएलएनएफएस.बीसी. ८९/०६.०२.३१/९८-९९	१४.०६.१९९९	इंटरेस्ट ऑन डिलेड पेमेंट टू स्मॉल स्कोल अँड अँसिलरी इंडस्ट्रीयल अंडरटेकिंग्स अधिनियम, १९९८	४ २.७
२३	आरपीसीडी.पीएलएनएफएस.बीसी. ८९/०६.०२.३१/९८-९९	०१.०३.१९९९	एसएसआय क्षेत्राला क्रेडीटचा प्रवाह- खेळत्या भांडवलाच्या मर्यादेचा हिशोब करणे	।। ३.३
२४	आरपीसीडी.पीएलएनएफएस.बीसी.	२८.०८.१९९८	एसएसआयवर उच्चस्तरीय	४, १३.२

	२२/०६.०२.३१(२)/९८-९९		समिती – कपूर समिती-शिपारशींची अंमलबजावणी	
२५	आरपीसीडी.पीएलएनएफएस.बीसी. १२७/०६.०२.३१/९७-९८	०८.०६.१९९८	एसएसआय क्षेत्राला क्रेडिटचा प्रवाह	४ ५१.१.१
२६	आरपीसीडी.पीएलएनएफ.नं. ७९२/०६.०२.३१/९७-९८	०२.०३.१९९८	प्राधान्यता क्षेत्राला क्रेडीटचा प्रवाह- एसएसआय विशेष शाखा उघडणे	४ २.६
२७	आरपीसीडी.पीएलएनएफएस.बीसी. ८९/०६.०२.३१/९७-९८	१९.०२.१९९८	प्राधान्यता क्षेत्राला अग्रिमे- एसएसआय क्षेत्राला क्रेडीटची तैनात	I १.१., III १.३, १.१.२
२८	आरपीसीडी.पीएलएनएफएस.बीसी. ६६/०६.०२.३१/ ९७-९८	०५.०१.१९९८	प्राधान्यता क्षेत्राला अग्रिमे- एसएसआय क्षेत्राला क्रेडीटची तैनात	III १.३, १.१, १.१.२
२९	आरपीसीडी.पीएलएनएफएस.बीसी. ७४/०४.०९.०१/९६-९७	११.१२.१९९६	प्राधान्यता क्षेत्राला कर्जे देणे - लक्ष्यप्राप्तीतील तूट	III ४.१- ४.४
३०	आरपीसीडी.पीएलएनएफएस.बीसी. २३/०६.०६.१२/९४-९५	०१.०९.१९९५	केव्हीआय क्षेत्राला बँक क्रेडीट	१ १.५
३१	आरपीसीडी.प्लॅन.बीसी.३८/ ०४.०९.०९/९४-९५	२२.०९.१९९४	विदेशी बँकांनी प्राधान्यता क्षेत्राला कर्जे देणे	III २.१ १.२ १.३
३२	आरपीसीडी.पीएलएनएफएस.बीसी. क्र. १६/०६.०६.१२/९४-९५	२८.०७.१९९४	केव्हीआय क्षेत्राला बँक क्रेडीट	१ १.६
३३	आरपीसीडी.पीएलएनएफएस.बीसी. ८४/०६.०६.१२/९३-९४	०७.०१.१९९४	केव्हीआय क्षेत्राला बँक क्रेडीट- प्राधान्यता क्षेत्राला अग्रिमे	१ १.५
३४	आरपीसीडी.पीएलएनएफएस.बीसी. ९९/०६.०२.३१/९२-९३	१७.०४.१९९३	एसएसआय क्षेत्राला संस्थात्मक क्रेडीटची पर्याप्तता आणि संबंधित पैलू यांच्या तपासणीसाठी समितीचा अहवाल- नायक समिती	४ १३.१
३५	आरपीसीडी.क्र.पीएलएनएफएस.बी सी.४५/ पीएस.७२/८६	२०.०१.१९८६	बॉट लिफ फॅक्टरीजना उत्पादनासाठी वित्तपुरवठा	१. १.९
३६	आरपीसीडी.क्र. पिएलएफएनएस.बीसी.४४/ पीएस.७२/८६	१७.०१.१९८६	जहाज तोडणी उद्योगाला बँकेचा वित्तपुरवठा	१.१.८